

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

Орган „Цетињске Читаонице и Горског Вијенца“

САДРЖИНА

1. Владика пригорски Петар II по одзивима стра-
нијех писца П. Ровински
2. Осветников Гроб, pjesма Стево.
3. Псеудоисторичару, епиграм Пош Мићо.
4. Убивалик, догађај Саво П. Вулевич.
5. Двије мајке, pjesма Ж. Драговић.
6. Хестиншко разбојиште од Х. Хајне-а Дроз.
7. Путовање Петра I (светог) у Русију 1785. г. и
личности које су играле улогу у томе путовању:
Абат Долчи, ђенерал Зорић, ђенерал Неранчић,
књ. Потемкин и др. свршетак пише Ж. Драговић.
8. Догађаји у Боки Которској од г. 1797 до 1814.
к историји Црне Горе тога доба (наставак) . . . од Л. Томановића.
9. Одломак из историје културе — Организација, од
Стројина (наставак) с руског Дан.
10. Књижевност:
Поглед на данашњу француску књижевност
од д-ра Јованл Скерлића приказује Мир. Мијушковић.
11. Библиографија.
12. Књижевне биљешке.

Ц Е Т И Њ Е

К. Ц. ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

1902

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ДЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“

СВЕСКА

III

Изази крајем сваког мјесеца у свескама од 2 табака велике осмине
Цијена је листу за Црну Гору 4 круна, а за иностранство 6 круна — на годину.
— Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву;
а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетињу. —
Рукописи се не враћају.

Година

II

Владика Црногорски Петар II по одзивима
страница писаца

Пише П. Ровински

Предговор

„Нѣсть пророкъ въ
отечествіи своемъ.“

Из историје владике Рада, у колико се она може знати из досада већ наштампаних дјела*, види се, да сам Раде није никад мислио да ће постати владиком, па о томе није мислио ни ко други, па ни сам његов стриц, свети Петар, који је за ту цијелу спремио у Русију Ђорђа, сина Сава Петровића. Али овај Ђорђе се је одрекао тога и ступио у војничку службу, а то је било управо пред саму смрт светог владике. Дакле, за Рада није било времена да се спреми за тај посао, на који су га одредили: прије свега воља његовог светог стрица, који је то учинио само ушљед особитих околности; а затим за његов избор били

су и прваци из куће Петровића и на свршетку, то је потврђено и народним избором.

Као млад, здрав и лијеп младић, Раде је био понесен за оно, што је најмилије свакоме младоме човјеку: свјетски живот са момачијема и јуначкијема играма и забавама; будући бујне, здраве и лијене природе; волио се бацати камена с рамена, гађати у нишан, јахати коња, а у исто вријеме, под упливом свога учитеља пјесника, философа, народног слободњака Сима, он се је радо заносио свијетом фантазије и поезије, што му је било у природи. У то је вријеме Раде састављао пјесмице, читајући их остарјеломе стрицу — владици, на што се овај није могао уздржати, да се слатко не насмије до суза, а тако су се исто и други присутни смијали његовијем веселијем пјесмама. И ко би могао погодити, каква су се маштања и планови ројили у његовој младој глави!... И снага, која је кључала у младом здравом и лијепом тијелу, стављена је под сурова правила сухога аскетизма.

Дарљиво је читати у В. Врчевића, како су Рада завладичили.

Он се сакрио, али су га нашли, и довели у цркву, обукли у владичанске хаљине и силом извели пред народ и т. д.

* V. Vršević. — Ogranci za istoriju Crne Gore (Dubrov. 1870 и 1871 г.), В. М. Медаковић — П. П. Његош последњи Влад. Црног. 1882; Љ. Ненадовић — књиге св. II — 1881 г. и IV 1882; С. Вуловић. — Петар Петровић Његош — песник српски (Годишњ. Н. Чуп. 1877); П. А. Лавровъ — Петръ II Петровиъчъ Његошъ (1887), П. Ровински, Л. Томановић и др.

Врчевић са ускићењем прича, како је лијепо изгледао млади владика у сјајном владичанском „одјејанију“, између Црногораца, сивих соколова, као лијепа невјеста међу сватовима. Ми бисмо томе додали још: „како невјеста, коју дају силом за немила и недрага“

Ово завладичење на силу, никад не треба заборављати, пошто неки осуђују владика Рада за то, што је био више свјетски, него духовни владика. И ако није одговарао пукијем формалностима свога сана, он је био пун вјере и религиозног осјећања, одан својој православној цркви и у току цијелога свога живота више је живио духовним, него тјелесним интересима.

Велики умови не могу да иду средњим путем; за њих нема „златне средине“, ни компромиса; ова пак средина није кадра да призна и достојно оцијени рад великих људи. За то и владика Раде, у цијелом свом животу, не само није гледао крај себе људе, који би разумјели и цијенили њега и његов рад, него су готово сви били противу њега. Разумије се, било је ту и личних интереса, који су гонили неке да буду противници владичини.

У његовој породици — у кући Петровића, нашло се владичи сучпарника. Стриц му Саво хтио је, да се завладичи његов син Ђорђе; па и Перо Томов готов је био распустити се са женом, само да се завладичи. Владикау је најјаче подржавао из куће Петровића — Станко Стијепов, који је још за вријеме св. Петра вршио најважније послове и зато је слат у Русију, Беч и Србију, као најмудрији и најенергичнији од свију ондашњих Црногораца. Друга знатна чињеница био је Стефан Перков-Вукотић из Овринића,

такођер човјек необичног ума и великога уплива у народу.

Гувернадуровићи отпочеше интригирати противу владике, — мислећи користити се његовом младости и неискључивошћу, те да му преузму сву власт и да ставе Црну Гору под туторство Аустрије. Али они су били ухваћени на том издајничком раду и проћерани у Аустрију.

Из Русије дошао је неки ђенерал* Иван Иванович Вукотић, да помогне младом владичи уредити Црну Гору; али се његов рад сводио на то, што је исто тако радио и за себе, да постане некакав књаз под највишом заштитом Русије, у чему га је потпомагао руски консул Гагић.

Колико је морао владика у цијелом свом животу претријети сметња и напада од овога Гагића, који је, истина, љубио владикау, али се је, као затучен бирскрата, слабо разумио у политичким стварима и више се је бринуо за себе лично и за своју каријеру.

Па чак и учитељ и најискрени друг владичин, Симо Милутиновић, нешто је радио противу владике, због чега је морао оставити Црну Гору.

Против рефорама, које је владика почео уводити а које су биле неопходне, на име, да из савеза племена, који је стајао на врло лабавом темељу, створи једну уредну државицу — били су сви главари, научени на самовољу, и увијек готови предати се ономе, ко им плати, па били то Турци, Млетачка република или Аустрија, а за њима су била и њихова племена. Највише страшило за народ био је данак, и ако мали, без којег није било могуће, да се штогађ предузме за

* Тако је он сам себе наименовао; али у Русији чин је његов био „унтер-лейтенант“.

уредбу Црне Горе. Тиме су се користили главари и дизали су своја племена противу новијих уредаба, а у исто вријеме, предавали су се скадарском валији Осман-паши.

Ту видимо први пут у Црној Гори, да кад се једно племе или дио његов одметне, то се сматра за издају, и остала племена иду, да казне одметнике.

У таквој борби наравно да је пало много жртава, и то се све приписује жестини владичиној. Таквијех прича има пуно у Црној Гори.

Но треба знати, да те казне нијесу никад потицале из какве личне мржње или освете; него је ваљало ради примјера казнити противнике и издајнике Црне Горе, као државе.

Таквијех факата ми би могли овдје набројити много, све по реду и поименице, али држимо да није потреба, те ћемо их за овај пут пријећи ћутањем.

Велика кривица на владiku баца се и за погибију овијех Турака, који су дошли под Острог на договор 1843 г.

Ма како била та ствар замршена, Турци су добили оно, што су спремали владичи, позивајући га на састанак у Никшићко поље, на Сливље. Тамо није био дошао ни сам Али-паша Ризванбеговић, под изговором болијести; па ни његов није био дошао тамо, као што је било уречено. А главно је, да је тај позив на састанак био учињен од стране Али-пашине, а не од стране владичине.*

Окривљују владiku још и за то, што је продао Аустрији манастире Стањевиће и Махине и при разграничавању с Аустријом уступио јој много црногорскога земљишта и

уз то тако зване Которске стране. Но то је било неизбјежно за то, што су споменути манастири стајали на земљишту млетачке републике која је сва своја права са документима и мапама предала Аустрији, и по њима је успостављена била цијела граница између Аустрије и Црне Горе. Ово пак прост свијет не разумије, а не хоће да то разумију ни писци, као што је Медаковић, Дучић* и др.

Колико се је владика Раде бринуо за свој народ, колику је пажњу обраћао на његово сиромашно стање, свједочи тај факт, што он је оставио иза себе 270,000 фијор., које за народ, а које и за свој ужи род, који служи народу, али се није одликовао богатством.**

Није овђе мјесто да набрајамо све, што је учинио за Црну Гору владика Раде, као државник; заслуге његове приповнају сви, па и они, који му много што пребацују. Његов рад још више пада у очи, кад помислимо, до он у том није имао ни од кога помоћи, шта више, њему су други чинили различите препреке и сметње. Једини, који му је увијек остао вјеран, то је био Д. Милаковић. Иначе, владика је увијек био сам и та га је самоћа убијала. При свем том, ништа није било кадро обуставити његову тврду, непоколебиву вољу. Од великога напрезања малаксала му је физичка снага и он је отишао у гроб много раније, но што се могло очекивати према његовом јаком организму.

Ту самоћу он је представио као сличну оној владике Данила, премда усамљеност Данилова далеко није била иста: истрага Турака по идеји није била тако недоступна срцу

* О овоме гледај подробности у нашем djелу „Петр П. (Раде) Петровић Његош.“ Спб. 1889. стр. 122—127 и 129—239.

*) Ibid. стр. 88—93.

** Ibid. стр. 93—96.

Црногораца; питање је било само у извршењу, за које су се нашла људи одмах. А оно, у име чега је радио владика Раде, нијесу схваћали не само његови савременици, него још није нашло потпуног признања ни од стране савремених нам писаца. Он још очекује правичан суд.

Најбогатију грађу за то пружа нам гореспоменућа књига г. П. А. Лаврова. По карактер владичин, његову физиономију, као човјека, нико није схватио и представио љепше, него Љубо Ненадовић. То се допуњава писмима владике Рада, која су наштампана у г. Лаврова и у различитим издањима, међу којима су и 10 писама штампаних у „Јавору“ (1887 г.?), која су нам послата са кратким објашњењем. Ево једно од тих писама, из којег се најбоље види његово душевно стање и његов лични положај.

Писмо је ово упућено руском консулу Гагићу од 11 нов. 1847 г.*

„Ето и вас, добро дошли! Слава Богу, што су вас вјерно силе послужиле на толико далеком путу (из Русије у Дубровник), сада треба неколико одпочинути, док се и душевне силе у ред ставе ива буре великога разбалованог и смијешног свијета. — Пријатни свој кров једино је убјежиште од смутних и несмислених бура. Ово ја судим по себи; јербо мени свагда сапутствује противни вјетар; а прибјежишта за мене, по прилици, нема до у гробу.“

— „По срећи вама је сасвијем другачије: вашему је броду вјетар у крму; а убјежиштем се благијем и пријатнијем наслађавате. О судбино, судбино! рапта си к мени тако строга? — Ја сам твој великомученик; звијезда, под којом сам се

родио ваља да је сателит раскаљенога Меркура, те не може благе зраке на мене пружити: мојему ангелу хранитељу ваља још глава мрчи од некаквога бахусовог пира. — Доиста удивљенија достојно, да се све наше ствари на обратни дурбин гледају; ал' да, *што хоће људи, то ивријеме шире*. — Тако напријер, кад Црногорци почну самовољно радити, као што су свагда, тад кажу владика је човјек слаб, па би требао строжији и способнији човјек, да њима влада; кад се преступници накажу, онда веле: владика влада строго, тирјански. Када Турци нас пушта, те мало отпочинемо, онда кажу: већ Црногорци нијесу они први, него им је управљеније данашњег Владике јуначкоме духу много повредило; кад Црногорци не мирују, но се свете и гоне с Турцима, онда кажу: томе је узрок славољубије данашњег немирног и крвожедног Владике. — Свака се наша победа крије и назива суровом, дивљом и Бог зна каквим именима; турска се победа похваљује и за њу се каже: одржали су ти и ти Турци сјајну побједу над одметницима, непокорницима, ордом дивљом, која само своју самосталност беваконим правом оружја и силе подржаје и пр. и пр. и пр.“

„Свације је право оружја свето и најзаконитије, до нашега. Еј кукавна Црна Гора! сирота пука, она не принадежи племену људском, но је из неба пала, или из ада искочила, те је сваки туђ за наше подвиге и борбе за слободу, за име словенско, за християнство нејма благородне симпатије; наша крв, наша страдања и муке не заслужују человјеческаг сострадања.“

* Промијенили смо правопис порад олакшице за штампу, да не чини сметњу руско ђ, я, њ и др.

Све ово, на што се жали владика, ковало се и измишљавало на

Цетињу, па се ишло у Боку, оклен, удвостручено и преувеличано, ширило се даље, долазило до руског консула Гагића, који је све то рапортирао својој влади, а тако исто се ширило преко Аустрије и по цијелом свијету. Виђећемо, како је то утицало и на неке стране писце.

Ма како да је било тешко стање владицино, он је имао времена, да се одаје читању и литератури, у чему је наводио једину олакшицу души. Дубоки ум и велики pjesнички таленат нагнали су га, да тражи разријешења многијем задаћама; које није био у стању разријешити сам, обраћао се великијем јевропскијем списатељима, опћење с којијема било му је природна потреба и утјеха. И ови људи радо су с

њим опћили, радо су њега предустрјетали на путовима изван Црне Горе, а и посјеђавали су га на Цетињу.

„Цетињски пустињак“ обраћао је на себе пажњу јевропских писаца, који су нам оставили у својим дјелима спомена о њему и којијема хоћемо само да се користујемо, да потпуно и боље освијетлимо слику и карактер владике Рада, неприповнатог потпуно у својој отаџбини од својих савременика.

Први високи гост владике Рада био је саксонски краљ Фредерик Август (1838), чиј је пут описао др Бартоломео Бивалето. С њега ћемо и почети.

(наставиће се)

✓ Осветников Гроб

Давно је било. Ни двадест љета имао није,
А нож му блиста по свим кланцима Дуге, Голије
И с цевеаром летио ј' сјајним, грмио громко
Од Оногшта до Невесиња — ка сиви соко.

И прође младост... На старе груди седам му рана,
Ал' плане л' пушка и љутих звекне звек јатагана
Он вазда момак — мишца његова никад не стара:
Међ' првим први вјерно ј' служио три Господара!

* * *

Гдје горди Будаш у поље слази, црква се крије,
Пред црквом хумка, на којој крста на плоче није;
А пут испод ње. Пролази путник, нит капу дигне
Нити се крсти, но жури, граду да прије стигне.

Ах Црногорче! не пролаз' тако низ та два храма,
Но скини капу, приступи ближе, харним сузама
Залиј ту хумку без крста плоче — нек буји трава,
Јер под том хумком Драго Обренов сан вјечни спава!..

Хајделберг, 1902

Стево

— Малисор! — проговорисмо, кад се странац приближи ватри и скочисмо сви као на команду.

Брат прихвати госту вељу пушку, па га посади на главно мјесто поред ватре. Ми смо га с интересом посматрали. Бијаше омален и староликаст; мршаво му лице бјеше као печено и избраздано дубоким борама; очи умрле у глави и поглед му туп, готово блесав; нешто ријетких длака, што чињаху бркове, раштркане тамо амо. Глава му обвијена чалмом, која је свакако некад била бијела, али се бјеше толико испрљала, да јој се не могаше боја одредити. На чалми се видјело неколико крупних и ситних мрља од крви. Оваких мрља бјеше пуно и по биједном му одијелу. Бацах поглед на ноге му: два палца бјеху издрли кроз опанке и вираху као главе од корњача из коре. — Наш гост бјеше у свему прави биједник. Без револвера, који му у пасу бјеше, све друго на њему не вријеђаше гроша.

Брат наговјести да је наш гост убивалик и да је амо утекао од „крви“ а странац на то, подиже главу; све нас промјери погледом и мртве му очи за часак оживише, ваљда да израве понос?

— Јутрос је убио двоје, убио је сво... — заусти брат и на то га гост прекиде махањем руке и неким молећивим погледом, па опет спусти главу; очи као да му се повукоше у лубању.

Ми горасмо од нестрпљења, да дознамо, што се нашем госту догодило. Брат је желио да нам исприча; погледа на госта и тај му поглед скамени ријеч; хоћаш рећи да потамљеле странчеве очи бјеху заводниле.

Мати нас позва на вечеру. Ајдар — тако се наш гост звао — заложи тек неколико пута. — Ја сам

погледао на оне мрље, што му бјеху на одијелу и залогјај ми се каменио у устима.

На пољу „ништа не дисаше“ и само по које псето својим стереотипним „ѓаф, ѓаф, ѓаф“ шћаше по гдје-кад преканути тишину. „Свијег је замео“ — рече неко од наших, што бјеше излазио, али то мене није занимало, већ сам све пихдрио у Ајдара и чињаше ми се да једнако чујем оно братово: „јутрос је убио двоје“... „Кога је то убио“ — мишљах — „вашто је убио двоје?“ — и вгрозио бих се! Оне мрље на Ајдаровој чалми као да нагло рашћјају и ја бих окренуо лице, да их не видим, — а кад поново погледам крвника, кроз трепавице својих очију, учини ми се досада, да бих гласно викнуо на њ, да иде од нас!...

Ватра је пуцкарала и бацала сјај и јару на наша лица. Наш се гост бјеше нешто ослободио и — испричао нам је причу о себи.

*

Ајдар је рано остао без родитеља, а сем њих није имао никог од истине. Наслиједио је био дијешо имање, али га не хтје чувати, јер је било у оном крају напег завичаја, што припада Црној Гори. Продаде све што је имао „у што вашто,“ па се диже, да тражи склоништа тамо, гдје влада „његов“ господар. Није далеко отишао, али је опет дошао у туђину, гдје га нико не познаваше, гдје га мало ко разумијаше. Обукао је туђинску хаљину; научио је нешто туђег језика; мислио је да је постао Арбанасом и — тиме се поносио!... Оженио се туђинком. Допла су на свијет дјеца, а с њима и сиротиња. Ајдар је ишао на наднице, а жена му је понешто ткала за плаћу и то им је било све, чиме су се издржавали.

Испрва је било и којекако, али кад Ајдар оболе!... Биједи га је све већма стевала и он јој се подао савим... Нико не пружи руку странцу, да га у невољи помогне!..

Неколико мјесеци прије, но се абио догађај о којем ћу причати, Ајдар бјеше нашао стан на крају вароши. Смјестио се код неке постарије удовице, која имаћаше само једица сина, већ настала човјека. Гавдарица је Ајдару уступила једну од двије одаје, које је имала. Погодили су се да у „кући“ заједно готове. Одаје су биле довидане уз једну ребарницу куће, а међу њима је био пространи ходник, који је, као и кућа, имао да служи објема породицама и то, не само да се крова њ крећу, већ су ту могли стављати дрва и разне опреме. На гредама над ходником лежале су газдаричине кокоши, а могао је ту и Ајдар смјестити своје, кад би их имао. Ајдарова лијепа Мејра намјестила је ту у ходнику свој разбој, јер није имала гдје с њим у соби. Пространо двориште са нешто воћака, међу којима бјеше и једна горостасна мурва — све је то за вријеме постало заједничко објема породицама. Готово су се помијешали.

Газдаричин син Садик бјеше наочит момак: лијеп као вила, настао, кријепак. Ни око чега није руке превијао, до око оружја. У пасу му свакад револвер, а чим крочи од куће завргне мартинку на рамо.

Ајдар је сваког јутра вором одлазио на работу, те се са Садиком састајао само увече у кући поред ватре. Од првог им познанства Садик је Ајдару био одвратан, а видјело се опет, да Садик њега презире. Ријетко кад с њим да коју проговори и то преко воље и са неке висице. С Ајдаровом дјетом радо се занимао и у присуству оца им, а и Мејри би рекао кад коју пријатељску,

баш гдје јој муж чује. Очи Садикове и Мејрине некако су се чезњиво сусријетале и из тога је Ајдар много читао.

Ајдар је све већма примјећавао промјену код своје жене. Била је и по љепоти и по младости разминута с њим: она младица као бор, харна и лијепа, а он јадник истрошен биједом и болешћу. Но Мејра никад дотле није дала мужу повода да помишља на ту њихову разлику, а сад је то чинила често — и ако можда нехотице.

Једне вечери спрема Мејра Ајдару кафу на огњишту. Садик је позва, да му нешто припомогне у другом дијелу куће и она одмах отрчи тамо, а кафу остави те прели. Кад би Ајдар причао нешто увече док су сви сједјели код ватре у кући, Садик и Мејра започну међу собом разговор о другом нечем и Ајдар морадне прекинути своју причу.

Једног дана је Ајдар код Мејре опазио неке скупе стварчице. Затекао ју је случајно, док је претресала своју скрињу. Кад га је угледала сакрила је ствари бојажљиво.

Ајдара је већ срце јако болело, душу му је сумња морила. Једног дана није отишао на рад као обично, већ је до неко доба тумарао по вароши, па се по том врати кући. Прикрао се полако дому и — видио је.... видио је оно. што га је сасвим срушило, што га је убило.

Мејра је последије тога чешће плакала, а Ајдар јој не рече ни ријечи.

Садик је биједном мухачеру* чешће пријетио, да се не усуди пожити се коме.

Ајдар је открио тајну само свом шураку.

* Тако вову мухамеданце, који су се преселили из наших новоослобођених крајева у Турску.

— Зашто их нијеси убио? — упита га Арнаут презриво.

— Нијесам имао чим — одговори Ајдар — оружје сам давно заложио, да бих могао жени и дјеци однијети вечеру онда, кад је нијесам имао вашто друго купити!

— Јаћу то свршити — рече му пријатељ.

— Не, не, нико без мене увикну увријеђени Ајдар — јадник сам, сирак без никога, али имам образа!

— Чујеш да обоје погину — моја пушка, моја рука! — рече Арнаутин увбуђено и пружи Ајдару свој самокрес и неколико фишека.

И ако је Садик мало рачунао на Ајдара ипак га се прибојавао. Кад су били заједно никад му не би окренуо леђа и свакад је мотрио његове покрете. Ајдар је пушку крио и трудио се да својим понашањем покаже, е и не мисли на ствар. Тако потраја подуже. И Мејри се чињаше, да је све прошло као нешто сасвим обично. Само се трудила да мужу у свему угоди.

Било је лијепо зимско јутро. Ајдар се био положио, те од неколико дана није одлазио на рад. Садик тог јутра испратио мајку у госте у другу варош, па се повратио и стоји распас пред кућом. У рукама држи мартинку и омјера у једну грану од мурве. Пушка пуче и Ајдар трмбаси с постеље. Угледа кров прозор Садика, гдје нишани на нешто. Обуче се брзо. У томе Садикова мартинка још једном пуче. Ајдар уве самокрес и полако ивађе у ходник. Садик је опет нишанио. Ајдар му приступи остраг полако. Још мартинка не окиде, а самокрес тресну као гром, а Садик паде на узнак и равдрије се ужасно.

Ајдар појури кутњим вратима. Мејра је излазила, кад је чула прву Садикову пушку, па се повратила у

кућу. Кад човјек јекну послје трећег и подмулог пука она истрча напоље. Пред самим се прагом стучи с мужем. Ајдар је грчевито стекну за прса лијевој руком, а у десној држаше самокрес, чији бок још димљаше. Пушка удари једном, двапут.. неколико пута по лијепој Мејриној глави; млаз крви шикну и Мејрин врисак престаде!.. Ајдар сав крвав стукну навад, а жена му се строва-ли на тле!

Крвник уђе у газдаричину одају, те уве Садиков револвер, па се поврати жртвама. Мејра није више дисала, а Садик је јечао очајно. Ајдар му приступи. Рањеник се бјеше изврнуо на леђа и гледаше нетре-лимице. Убица му уве мартинку, која бјеше пуна и запета, па му је окрену у лице. Садик закуми, а пушка одјекну и на челу несрећног младића указа се страшна равна-лина!

Било је већ доцкан. И ако је у мјесту пуцање пушака обична ствар, опет је могао нагнати свијет и онда би крвник био ухваћен или убијен. Ахмет бјеше збуњен, али је ипак био свјестан свог тешког паложја. Похи-та капичигу, којим се улазило из дво-ришта у башту из које се излазило у поље. Тек што није крочио преко пра-га од капицига кад зачу дјечији глас. Обазре се. Његово четворо дјеце бје-ше изашло из куће у ходник. Најста-рија Девaira пала на онакажено мајчино тијело и цичи као змија у процијепу, а троје млађе дјеце само блену и кад видјеше оца, похита-ше плачна к њему.

Ахмет се сјети, што је учинио својој дјечи и стукну од њих — њи-хов га је поглед пржио!.. Побјегао је!.. Са сред баште се обазре натраг. Дјечица су стајала пред капициком, а најмлађи Усен подигао ручице горе и виче:

— Угуралах, угуралах, * бабо!
 Кад је Ајдар у свом причању
 поновио ове ријечи свог мезимца, ви-
 дјех да му се низ биједно лице ко-
 трљају двије крупне сузе.

*

Идуће јутро донијело нам је
 велики снијег. Док сам још лежао
 рекоше ми, да је снајег „баш до ко-
 љена“ — и мени бјеше жао што је на-
 падао!... Помишљах на Ајдарову дјецу.
 „Да ли ће их ко прихватити?“ — пи-
 тах се — „или ће можда бити ноћас
 скапала негдје у снијегу вичући
 своје родитеље“?!!

Кад сам напоље изашао, угле-
 дах Ајдара у једном углу нашега
 дворишта, гдје се шћућурио у сни-
 јегу. Гледао је тамо одкуд је синоћ
 дошао. Пред очима му непрегледна
 бјелина — пустош као у души му.
 Кад се окрену к мени, учиње ми се
 да плаче. Можда му се учињело да
 види малог Усена гдје подиже ру-
 чице; можда је у заносу чуо његов
 гласић: „угуралах бабо!“ па му до-
 шло тешко, а није ни чуда, Бога ми!...

Цетиње

Саво П. Вулећић.

* срећан пут.

Двије мајке ✓

Једно јутро, што га чаром
 кити красни мај,

Планинка је подранила
 у зелени гај;

Дарак стада да донесе
 милон дому свом, —

А стадо јој с два чобана
 у гају су том.

Пролазећи да прегледа
 стадо и катун.

Цвркут неки зачу јој се
 у зелени цбун:

Гњијевдо је тица свила
 ту породу свом,
 Не слутећи, да ће их зло
 снаћ' у склону том.

— Благо мени! ту повика,
 ево тића два, —
 На дому су два ми синка
 моја срећа сва;

О, како ће сретна бити
 ђеца са њима,
 Како ли ће да играју
 тићи с тићима! —

Кући хита, да пригрли
 мили пород свој...
 Но гле! ето око ње се
 тужни пјева пој:

Тица једна, пјевајући
 тугу и јад љут,
 Својим летом и цвркутом
 пресеца јој пут, —

То је мајка! свела ј' гласе
 све у један вај,
 Па око ње ка' да кличе:
 дај ми пород, дај!

— То је мајка! тешко мени,
 што учиних ја —
 На свом дому и ја имам
 мила синка два;

Па како би мени било,
 да пуст нађем дом, —
 О, боље би за ме било,
 да ме згроми гром...

Планинка се поврнула
 опет у катун,
 Оба тића оставила
 у зелени цбун.

Кући стиже, синке стиска
 у свој загрљај,
 Тица опет своје тиће
 у зелени гај.

Сретне сад су обје мајке,
проша' их је сјет,
Па његују мили пород,
да му виде лет! —

Ж. Драговић.

Хестиншко разбојиште

— Х. Халне —

Валтамски опат уздахну тешко,
Тужна кад дочу гласа,
На Хестинксу да је крваву пао,
Краљ Харолд, Харолд, краљ Саса.

Два мниха: Азгода, Ајлрика с њим,
Зове он к себи и каже,
На Хестинкс да иду, међ' лешима ту
Харолда краља да траже.

Одоше браћа жалосна тамо,
И жалосна врнуше с' дому:
„Пречасни оче, јадна нам срећа
Свима на свету, на тому.

Пао је, пао храбрији, бољи
Победио копилац, клети;
Лупежи мачима земљу нам деле,
Роб им ко не хте умирати.

Ушљиви дровња Нормандије пусте
Лорд је на острву Брита,
Бајешког видех једног кројача
Са златним где мамузам' скита.

О тешко тому, Сас ко је сад!
О саски свепи, који сте
На небу, добро се држите, ни ви
Од срама утекли нисте.

Ето, сад знамо шта значаше та,
Летошња грдна комета,
Крвавим небом на пламеној метли
Јашући небом што пета.

На Хестинксу ето се испуни све,
Све, зла што нам репуља слуги.
На разбојишту били смо ми,
Претрагасмо безброј га пути.

О, тражасмо, тражасмо, тражасмо свуд,
Док нада нас свака већ ману;
Ал' пречасног тела краљева нема,
Нема на тужну мегдану“.

Азгод и Ајлрик рекоше то,
Он ломи руке и плаче,
У крупне мисли утону вас
И уздахнув — најпослед заче:

„Код Гренделфјелда на Барденштајну
Баш усред шуме, у тами,
Стара Едита, Лабудов Врат,
У једној земјиница чами.

Бељи ни лабуд већ немаше врат,
С тог његовим зваху је вратом;
Младу и лецу љубио ј' њу
Харолд и, звао је златом.

Он волео, љубио, грлио њу,
Ал' оде, нит' више јој дође.
А време дечи: песнајесто већ
Отада стиже и прође.

Пожур'те, браћо, жени сад тој,
И она ће са вама саћи
На Хестинкс, око њено ће већ
Повнати краља и наћи

Молшти му часне у Валтамски храм
Ви ћете лепо донети,
Ту ћемо тело спустит' у гроб,
За душу молитве пети“.

Поноћ већ била кад стигосе црнци
До худогa њенога дома.
„Устај, Едита, Лабудов Врате,
И поћи с нама сад о'ма.

Нормански херцог са његовом руљом
Крваву победу смота;
Сред Хестинкса поља краљ Харолд лежи
Без душе, без снаге, живота.

Хајд' с нама на Хестинкс, потражићемо ту
Краља, међ' жртвама сече,
У Валтам га онда однећемо ми,
Као што нам опат рече“.

Ни речцу не рече Лабудов Врат,
Опаса се тек што живље,
И пође с њима. Проседел у влас
Растрза ветар јој дивље.

Преко трњака и пања, кроз глиб
Боса све за њима греде.
У освит дана умотрише већ
И хестиншке стене од креде.

Магла што бојиште покрива тужно
Ко бељи покров, полако
Диге се, цела; полету вране
И гракћу одвратно тако.

Хиљаде онде лешева леже
Јадних сред крвава блата.
До коже скинутих, смрцаних, крњих,
Јунак крај својега хата.

Ђутећи Едита, Лабудов Врат,
Босонога по крви гаца,
У земљу упрто око јој жудно
Ко стреле погледе баца.

Тражила, тражила, тражила свуд
С муком распаљујућ' јата
Црних изгладњелих гаврана, страг
Хучу два побожна брата.

Тражила је, тражила цео дан.
Вече већ — у час тек један
Врисак из груди оте се њој
Јадници, ужасан, ледан.

Нашла је Едита, Лабудов Врат,
Нашла је краљево тело.
Не збори, не плаче, љуби му тек
Блеђаво лице и бјело.

Чврсто га пригрли, љуби му влас,
Љуби му чело и уста;
Љуби на грудима рану му, крв
Штоно је облила густа.

Под вратом јоште умотрила — туде
Највише, највећма љуби —
Мала три ожиљка, спомене сласти,
Ђени што створеше зуби.

Дотле монаси пак имали кад,
Да свезују гране и дреше.
То носила бише, на која сад леш
Метнуше, па га понеше.

Понеше, однеше у Валтамски храм,
Ту ће и гроба му дати.
Ђутећи Едита, Лабудов Врат,
Љубави леш своје прати.

Погребне псалме она му поје
Побожно, ко дете како.
То грозиво бруји кроз поноћни мрак,
Братија чати полако. *)

Београд

Драг.

— ** —

*) Погреб краља Харолда. — Два саксонска калуђера: Авогд и Ајлрик, изасланици опата од Балтама, по својој молби добише допуштење да могу пренијети у своју цркву смртне остатке свога добротвора. Она дођеше гомила обеворужанијех и нагнјех мртвијех тјелеса; преврташе их и брижно их редом посматраше, али не могаше познати онога, што га тражаху, јер су тјелеса била веома носана-

Путовање Петра I. (светог) у Русију 1785. г.
и личности које су играле улогу у томе
путовању: Абат Долчи, ђенерал Зорић,
ђенерал Неранчић, књ. Потемкин и др.

Писме Ж. Драговић

— Свршетак —

Владика Петар стигао је у Шклов, заједно с Долчијем, по прилици, око половине јуна 1785. год. Зорића у Шклову тада није било. Те године био је довршио школовање први курс васпитаника у његовој школи, и поводом тога, он је био отишао у Петроград, да ради, како ће их размјестити на службу по разнијем пуковима. Он је то чинио и доцније свагда, кад би који курс свршио и бринуо се о њима, као да су то била његова сопствена дјеца, па их је и називао својим „синовима“, а они су њега звали „оцем“ и „добротвором“. ¹¹⁾ Због овога морао је владика чекати његов повратак. То се чекање доста дуго отегло и њему већ досадило. Поред тога, он је добио био тужне вјести из домовине о унутрашњим раздорима и нартају Махмут-пашином на Црну Гору. Даље, мислим, да нећемо погријешити ако претпоставимо, да је владика за вријеме бављења у Шклову могао колико-толико прозрети у изложене више интриге, или да га је ко о томе могао бар у не-

ђена и ранама нагрђена. Жалосни и без наде да ће сами моћи успјети, они се обратеше једној женској коју је Харолд прије то што је постао краљ, држао као своју драгану, и замолише је, да им се придружи у тражењу. Име јој бијаше Едита, а носаше надимак „Ђепотица Лабудова Врата.“ Она пристаде да иде с калуђерима и би вјештија од њих, те нађе труп онога, којег је некад љубила.

(Aug. Thierry; Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands, p. 348).

¹¹⁾ „Руский Архив“ за 1879, књ. 5., стр. 93.

колико обавијестити. Било како му драго, он је нашао, да му ту стојања више нема. Због овога он упутити Зорићу у Петроград шљедеће писмо:

„Пошто сам примио ваше пријатно писмо, у којему ме позивате, да дођем у ваше имање Шклов, да које вријеме будем ваш гост, ја нијесам могао да не испуним вашу жељу. Ево ја сам већ дошао и очекујем тај радосни час, кад ћу вас моћи виђети. Новости које сам примио из моје отаџбине ово су: свагдашњи наши непријатељи изнова су напали на нашу земљу и учинили су не само нама, но и сусједним хришћанима много зла. Но при свем том и они су платили својом крвљу и принуђени су били из напих мјеста, која су били освојили, с великијем стидом и погибијом побјећи. Истина, овакви турски покушаји против Црне Горе нијесу ријетки, али они не могу тако лако завладати Црном Гором, нити се у њој населити, изувевши нека погранична мјеста, која могу спалити, па се одмах из њих вратити натраг. Из овога стања моје земље можете виђети, да ја овђе дуго стојати не могу.“

„Но будући се већ налазим у предјелима руске царевине, чини ми се да није лијепо, да се вратим натраг, а да не видим нашу покровитељу. Због овога питах у вас савјета: могу ли ја бити срећан, као што су били срећни моји претходници, кад су бивали у Русији, да се удостојим високе части да видим цара, па за тијем да се вратим у моје отаџбину? Шклов 22 августа 1785 г.“¹²⁾

Непознато нам је, што је био узрок, те се је владика Петар још прилично дуго времена задржао у Шклову. Било то ушљед тога што

Зорић није одговарао на приведено писмо, или ушљед тога, што га је задржавао каквим год правним обавезама, ми владику видимо у Петрограду тек у почетку новембра 1785. г.

Течајем овога времена догодило се у Петрограду још нешто, што је припомогло, да се црногорскоме владици спреми онакав дочек.

Пријед поменути Југовић дао је књ. Потемкину рапорат, у коме је сваке адске и богомрске измишљотине и клевете износио на владика и то не само као на владика, него и као на човјека уопште. Између осталог говорио је и то, да води са собом латинскога попа Долчија, да помоћу њега покатоличи Црну Гору и да Долчи игра улогу аустројског шпијуна. Међу тијем, цио двадесетогодишњи рад Долчијев и сва његова двадесетогодишња служба владици Петру, бар у колико је нама то познато, износи нам га као правог патрију, коме мало равного има. Југовић је писао и то, да владика хоће да води са собом Неранџића у Црну Гору, да га крунише за краља црногорскога и цара српскога.

Може ли бити више клевете и више лудости од ове?! Али и такве клевете и лудости достижу често пута своју паклену цијељ, особито кад на згодно и спремно земљиште пану. Спремијега пак за то земљишта није се могло ни замишљати, него што је било оно, на коме се је владика Петар нашао у Русији. А да је то тако, не треба нам друго ништа, до да узмемо само у обзир прилике, које до сад изложисмо, као н. пр. односе Зорића и Потемкина, поступак браће Зановића, планове Неранџића, „велики план источне системе“ Потемкина, вратоломије црногорских гла-

¹²⁾ „Гласник“ књ. 72, стр. 221—2.

вара; а уз то кад се додаду још планови и клевете Југовића, онда у резултату није могло бити ништа друго, до оно што је било.

Трећи дан пошто је владика Петар стигао у Петроград, заједно са Долчијем, јавио се је код њега петроградски управитељ полиције, лицем на дан св. Аравђела, 8. новембра, и наредио му, да тога истога дана, најдаље до 4 сата по поноћи мора оставити Петроград. Ријешење је било коначно, тако да га никакве молбе ни захтјеви нијесу кадри били промијенити ни за длаку, и он је морао, у пратњи два војничка нижа часника, на мах отпутовати.

Да не би ми сами морали о томе разглати, судити и пресуђивати, привешћемо овдје оригинално писмо владицино о тој ствари, упућено из Минска Колегији Иностранних Дјела, па нека оно само за себе говори. Оно ће нам најјасније предочити, како је сва та жалосна ствар текла, као и то, колико је владика Петар био свјестан како свога достојанства, тако и достојанства свога народа.

Саобраћајна средства онога доба нијесу била као данас, те поред свега форсираног путовања, морао је провести у путу до Минска доста дуго времена и ово је писмо датирано тек шестим децембром.

Ево тога писма:

„Неће бити непознато државној Колегији Иностранних Дјела с каквом је равнаношћу и усрђем народ црногорски служио Русији још од времена рускога цара Петра I и црногорскога владике Данила Петровића, т. ј., од 1711. г. кад цар Петар посла грамату Црногорцима... као што свједоче и многе друге грамате, које су од тога времена дате црногорскоме народу.“

„Године 1777, ја сам био послат у Русију од стране митрополита и народа црногорскога, заједно са сардаром Иваном Петровићем и губернатором Иваном Радоњићем, да приступимо царици Катарини II-гој због неких народних потреба. Течајем нашега шестомјесечнога бављења у Петрограду, више пута смо молили, преко књ. Потемкина, да нам се допусти, да видимо царицу; али не само што нијесмо били сретни да видимо царицу, него смо и његову свјетлост књ. Потемкина виђели само трипут. Најпослије, принуђени смо били, без икаквога успјеха у нашем дјелу, оставити Петроград и вратити се кући, чега никад нијесмо могли очекивати.“

„Поменутијем народом црногорскијем већ од три стотине година, послје пошљедњег књаза црногорскога Ђорђа Црнојевића, па и до сада, управљају митрополити, које народ бира по општем сагласију. При митрополиту мора бити још један јепископ, који послје мора бити митрополитов прејамник. Год. 1781., фебруара 26, по смрти мојега стрица, покојнога Саве Петровића, митрополита црногорског, био је повдрављен митрополитскијем чином Арсеније Пламенац, а ја сам био изабрат за јепископа. Иза тога отишао сам у сријемске Карловце и тамо био посвећен за архијереја од словено-српскога митрополита, господина Мојсија Путника и других присутних архијереја: вршачкога Вићентија, бачког Јосифа, карловачког Јована и славонског Павла, године 1784. октобра 13-ог.“

„Пошто су архијереји црногорски, почињући од 1711 г., долазили у Русију, да засвједоче своје пријатељство према руској држави, то сам и ја поставио себи за дужност то исто, тијем прије, што је поменути

митрополит Пламенац већ умро и ја, по праву нашљества, морам заступити његово мјесто. Што се је догодило с овијем мојим доласком, молим покорно, да даље послушате.“

„Трећи дан ива мојега доласка у Петроград, по неправедноме ријешењу књ. Потемкина, преко обер-полицмајстора, јављена ми је најстрожија заповијест, да до 4 сата по ноћи морам оставити Петроград. То је било 8. новембра. Но будући је савјест моја била чиста, и будући нијесам налазио код мене никакве кривице за такав неочекивани и жестоки поступак, ја сам се ријешо, да не крећем из Петрограда, док се не докаже моја кривица и узрок, зашто се тако са мном поступа. Ја сам обер-полицмајстора заклињао живијем Богом, да достави књ. Потемкину, како ја тражим, да се моја ствар испита, да се докаже моја кривица и да ми се допусти, да правдам моју невиност. Поред свега тога књаз, не трпећи правду, као аспида затворио је уши пред општенароднијем законима, без икаквога доказа, не допустивши ми да браним самога себе, наредио је, да се пошаље к мени један корнет и један вахтмајстор, који су ме насилничкијем начином кренули из Петрограда и дан и ноћ, не дајући ми ни часа починути, гонили ме преко Полоцка, Могилева, Толочина преко границе, без пасоша. Као Христа од Ирода до Пилата, тако је и мене звијер звијеру предавао на трзаше, ради више моје увреде и поруге.“

„Послије таког мог насилног одласка, господин Франциско Долчи де Вицковић, који је са мном у друштву био, чујући да и њега полиција тражи, а знајући и своју и моју невиност, сам је отишао, те се је полицији јавио. Пошто је дошао у полицију, рекао му је ђежерал по-

лицмајстор: „Како ви смијете с архијерејем Петровићем ићи без пасоша?“ А кад му је овај показао два ћесарска пасоша и један грофа Штакелберга, те је видио, да му због пасоша не може ништа учинити, тада му је почео обећавати 2,000 рубаља, тек да говори против мене, и при томе рекао му је: „Петровић је варалица, а не архијереј, како може он бити архијереј без допуштења св. Синода? Покажите његова дјела, па можете бити сретни. Кажите, зашто је дошао? Знате ли што о *пројекту Неранцифа*?“ Послије овога, Долчи му је дао моје сопствено писмо, у којему сам књазу Потемкину описао узрок мојега доласка у Петроград и које сам му ја лично хтио предати, или му га преко Долчија послати, али Потемкин није ни једно ни друго допустио.“

„Пошто Долчи, по савјести, није хтио ништа друго до истину говорити, и пошто није хтио за новце лагати, то је и он био проћеран истијем начином, којим и ја. Заиста, мени се чини да је и чудновато и безаконно казнити једнога човјека, па последије кавне испитивати његову ствар! Чудновато је такођер, како се је могло од мене, као од човјека слободнога, захтјевати, да ја не могу бити архијереј без допуштења рускога Синода! Зар они не знаду, да власт рускога Синода не излази изван граница руске државе? — Па и сами четворопрестони васеленски патријарси не могу то од нас тражити, будући словено-илирски народи одавно имају својега архијерејскога, који има власт и право посвећавати архијереје. Поред свега тога што сад, због турског насиља, немамо патријарха, опет имамо доста благочестијих архијереја и слободу у црквенијем правима.“

„Да бих сачувао себе и свој народ од свакојаких порицања, смамрам за дужност напоменути овом приликом Колегији Иностраних Дјела: ако из учињене мени срамне неправде кадгод изиђу какве пошљедице, противне рускоме двору, у таквом случају, сваки такав догађај мора се приписати књазу Потемкину, који, не уважавајући ријеч великијех рускијех царева, коју су граматама гарантовали, превирући и безобразно изгонећи поштене људе, старао се је не само да угаси у ових људи плам љубави према Русији, но да и свему словено-илирскоме народу у срцу запише, да друшће мисли о братској Русији и да слику оваквијех догађаја оставе у памети своје потомстау. Праведност нашу нека пресуди савјест свакога човјека, који није помрачен неправдама. Остајем и т. д. Петар Петровић. Минск 6 децембра 1785 г.“¹³⁾

Ето, дакле, у чему су се испољили конци свију интрига, планова и самозванштина, које су засниване при пуном бокалу у Шклову и у Петрограду. Ово је писмо тако јасно, да га није потреба коментарисати. Владика Петар био је жртва шкловске самозванштине и антисловенских планова књаза Потемкина. Да је у прве био посвећен и Зорић, сад се више сумњати не можемо, као што се не можемо сумњати ни у то, да је владика позван био у госте у Шклов ради тога, да се, помимо његова знања, уплете у планове Неранцића, увјерени будући, да ће тако боље успјети код руске владе, па кад они постигну своје цијеље и кад, бајаги, добију одобрење и потврду од руске владе, онда да то саопште владици као свршен чин. Због овога су га и задржавали тако

дуго у Шклову, обмањујући га, без сумње, развијем празнијем обећањима. Овоме је стигао у помоћ као наручен клеветнички рапорат Југовићев, који је књ. Потемкин, према приликама, узео за готов новац. Према овоме, владика Петар, без да је ишта знао што се снује и кује, ни ти крив ни дужан, морао је на тако грован начин да пострада.

Но с правом може нам когод примјетити, зашто књ. Потемкин као познати тада државник, да поступи тако; зашто он није могао знати, да су Неранцићев планови утопија, која се никад остварити не може? — Он је тако може бити и гледао на то, све донде, док је владика дошао у Русију, а тада, пошто су и њега почели да плету у ту ствар, могла му је и друга мисао синуту у главу, а то је могло бити тијем прије што су тада врло слабо разумијевали положај и прилике у којима се је налазила Црна Гора, као што то можемо виђети из грамата, које су јој у разна времена давате. Осим тога, Потемкину су већ били дозлогрдили ти пројекти српских авантуриста, и то којијех још? — онијех, којима је он био крвни непријатељ! Кад је, дакле, видио, да они почињу у те своје пројекте уплијетати и човјека, за којега је он макар и за тренутак могао помислити, да може колико-толико припомоћи реализацији тих пројеката, који су наскроз противни његовим политичким назорима, пожелио је тога човјека уклоњити и — уклоњив га је на већ познати нам начин.

Занимљиво је опазити још и то, да ни Неранцић ни Зорић по прилици нијесу знали праве мотиве оваквога поступка с владиком. Нијесу знали, говорим, јер видимо, да Неранцић, доцније, даје Потемкину нови пројект у смислу првашњега, а тога сигуро

¹³⁾ „Гласник“ књ. 72 стр. 223—6.

не би могло бити, кад би он и из далека могао слутити, да су баш ти пројекти спремили онакав владин одлазак из Петрограда. И ово нам је јасан доказ, колико је мало Потемкин цијенио и Неранџића и његове пројекте, док год су почели да уплијећу у њих и такву личност, на коју он није могао индиферентно гледати и за коју је Југовић рапортирао на онако гадан начин, да је та личност дошла у Петроград, да води Неранџића, да га закраљи и зацари.

Изгледа нам, да се је руска влада поклајала за овакав поступак према владици Петру, те су и послали за њим једнога пуковника, да га стигне и замоли га, да се у Петроград врати, под изговором, да царица није ништа знала, што се је догодило. Владика је одговорио пуковнику овако: „Од срца благодарим на позив њенога величанства, али ја никад више за живота доћи у Петроград нећу; а нека њено царско величанство буде увјерено у моју топлу усрдност и оданост према једноплеменом и јединовјерном словенском царству. Презирем све личне увреде; али народна светиња и слава његова, не може се из мог срца изгладити, све да би се и веће непристојности мени, као Петру, учиниле. Нека сретан буде сјајни пријесто и цио, славом дичећи се, народ руски, ког моје срце од постанка љуби, а и у будуће до гроба прекинути неће.“

Пуковник, не успјевши у својој мисли, вратио се је у Петроград, а владика предузети пут за повратак у отаџбину продужио.¹⁴⁾ Но се није право у Црну Гору упутио, него је свратио у Берлин с намјером да посјети прускога краља Фри-

дриха II. у нади, дако од њега какву помоћ за Црну Гору добије, пошто је тај исти краља и његовога стрица, Саву, још 1744. г. лијепо примио и обдарио. Но прије његова доласка, овај краљ био је већ умро, а с његовијем напљедником Фридрихом Вилхелмом није се састајао.¹⁵⁾

Владика се неколико дана задржао и у Трсту, а може бити и још у којему мјесту, те је стигао у Црну Гору тек у фебруару 1786. године.

Да би виђели колику је бригу водио он о своме народу и у таквом тешком путовању, вриједно је да напоменемо овдје још и то, да је овом приликом донио у Црну Гору кртолу, а одатле се распространила и по околним земљама (њу су Шпаньолци још у XVI. в. из америчких Кордиљера пренијели у Јевропу).

Сад би на реду било, да видимо у каквоме је стању владика Петар напша Црну Гору, кад се је у њу повратио; а да би нам и то јасно предочено било, требало би нам потанко описати насртај Махмут-пашин на Црну Гору и изнијети личности, које су у овоме послу играле издајничку улогу и калазиле самозваноме везиру од Арбаније, од Скадра до Цетиња. Историја је, веле, „свјетлост истине,“ па као таква, она се не може задовољити само пустијем и издртијем фразама, извученијем с листа какве старе риторике, него она хоће, да се изнесу факта, па да факта сама за себе говори: да се изнесе истина гола голцата, јер ако није гола, она онда и није истина. Није ту доста, да се рече: „неки,“ „тамо они“ и „Бог их кљео!“, као што то чине наши црногорски „историосочинитељи.“ Само

¹⁴⁾ М. Медаковић, Повјестница Црне Горе; Земун 1850 стр. 71—2.

¹⁵⁾ Милутиновић, Историја Црне Горе; Биоград 1835. стр. 111. Милаковић, Историја Црне Горе, стр. 116.

истинита историја може послужити за поуку будућим нараштајима и за част дотичноме народу, који је кадар да ритерски повна и своје врлине и своје мање.

Поред овога требало би нам насликати и изнијети још и то, какав је дочек нашао владика Петар на Цетињу; ко су били ти људи, што му ноћу поломише камењем тигле на импровизираноме стану међу рупевинама цетињскога манастира; зашто је он морао позивати мека катунска племена, да помоћу њих посијече за манастир потребина дрва у ловћенској дубрави, што их је за свој новац купио био и т. д. и т. д.

Да, ово би требало све не „сочинити“, него на основу здравијех података написати, али ми то овога пута чинити нећемо. Прије свега нећемо за то, што то не спада у тему, коју за овај пут себи постависмо, а друго, нећемо и због тога, што смо напријед рекли, да се овога пута „задијеват“ нећемо.

Догађаји у Боки Которској од г. 1797 до 1814

К историји Црне Горе тога доба *

од Л. Томановића

— наставак —

VII. Ову промјену у новој управи аустријској у Боки окарактерисао је један догађај, који у неколико карактерише и прошле догађаје. Рукавина је био повјерио управу Будвеса дотичнијем сеоскијем општинама трима преставницима племићкијем и трима народнијем, поставивши им на чело заповједника војничке посаде. Али се убрзо изроди сукоб између преставника двију друштвенијех класа, тако да се странка народна обра-

ти Петру I, с намјером да се њему подложу, само да не трпи вођу трију племића, неког Бубића. Црногорски је Господар посредовао у тој ствари, и Рукавина је био одма збацио Бубића, и ставио под надзором као човјека друштвено опасна. И тако су на управи остали: поморски капетан Жипковић, њеки Зановић и каноник Којовић. (Ивијештај Рукавине од 14. септ. 1797. грофу Турну.) Кад је дошао гроф Турн успоставио је опет Бубића а удаљио његове противнике, и ево што излази из дотичнијех акта: Жипковић и Зановић били су проповједници демократије, који су служили Црној Гори, свијући револуционарне идеје по Грбљу, а каноника Којовића представљају као човјека најгрђег владања. Дочим је Бубић као енергичан човјек дјеловао у јуну, да се у Будви развије аустријска застава, чему се опро Петар I, који је за тим јем и посио град. Тако излаже ту ствар проф. Ербер по званичнијем документима.¹⁾ Дакле то је био од страха грофа Турна акт неповјерења не само против генерала Рукавине него и противу владике Петра; али ће се и сами гроф Турн брзијех дана обратити господару црногорскоме с молбом за помоћ.

Између Француске и Аустрије још су се преговори настављали на основу Леобенског примирја, којим је Француској била уступљена Преваза, Парга, Бутринто и Вонича под именом „млетачке Арбаније;“ а како је и Бока спадала под тим именом, Француска је захтјевала и Боку, која је била већ у рукама Аустрије. Бонапарте шаље бродовље у Каламоту, одакле 30 октобра контраадмирал Brueus, заповједник бродовља француске републике на Сре-

* Види свеску IV год. 1901.

¹⁾ Istoria della Dalmazia, стр. 81 и 82.

довемном мору, пиље 30 вендемијала (20 октобра) заповједнику аустријске војске у Котору сљедећу писмену поруку: „Г. Заповједниче, дознајем са чуђењем да сте заувели Боку Которску. Ви треба да знате, да је нијесте могли заузети а да не повриједите један од главнијех чланака прелиминарног мира, који постоји између Н. В. и републике француске. Чекам одговор брз, категоричан и позитиван.“ Са грофом Турном био је дошао у Боку и генерал Бради, као војени заповједник. Они остадоше изненађени и смућени, и одма овај посљедњи посла француском адмиралу одговор, да му наје била намјера да вријеђа тајне чланке, чија му садржина није била позната; да је окупација Боке од стране ћесарске војске слиједила позиву народа, који по својим старијем повластицама, ратифициранијем пређашњом млетачком владом, има права да сам избере новог господара; и да га боље увјери пиље му аутентичне статуте са манифестом Рукавине, који наглашује, да је просто пристао на повине и жеље народа. Али ако Vigneux сматра ову провинцију окупацију као повриједу прелиминарног мира, и ако захтјева евакуацију покрајине, тражи десет дана времена да то учини без злијех посљедица. Француз није уважио ове разлоге Брадијеве, али му је дао десет дана времена, рачунајући позитивно на ријеч дату, да ће кроз то вријеме оставити Боку, не предумиљујући непријатељства.²⁾

Одговор Брадијев био је однио пресијидијални секретар Кавалери, кога је француски адмирал, као човјек искрен без дипломатскијех финеса, дочекао на свом броду и у разговору му наивно саопштио за аустријску

војску у Боки важне ствари, што је одма лукави дипломат саопштио грофу Турну. У том извјештају са истог француског брода „Guillaume Tell“ од 25 октобра Кавалари овако пише: „Француски генерал иде у Крф, нема наредбе да непријатељски поступа противу нас и не мисли ни долазити у Котор, пошто је по његовом мијењу обезбјеђен мир. Читао сам писану заповјед Бонапарта, да оставимо Боку, и таква је, каква је саопштена генералу Брадију. Vigneux само захтјева, да наша војска остави Боку саму себи, а од своје стране обећава да неће у њој стопе ставити. И кад би хтио, не би могао, јер нема него само 1200 глупијех ћисалина, с којијема не може покушати освојење Боке. Он потпуно вјерује часној ријечи генерала Брадија, и услед мог доласка пустио је на слободу све аустријске бродове плијењене; али ће окупирати далматинске острве ако се не одржи дата ријеч“. Зато препоруча да војска остави Боку у року уговорену. Гроф Турн је ипак сматрао за добро да под турском заставом похита у Задар, да отолен с Бечом преговара; али прије одласка 28 октобра с Роса управлио је сљедеће писмо Петру I.: „Пресвијетли и Преподштовани Архиепископе, Пријатељу мој Преуважени! Ево часа да Ваша оданост к Узвишеноме Цару и доброхотно пријатељство, што сте изволили дати ми, могу се одликовати најубједљивије и најсјајније. Генерал и контраадмирал Vigneux француске флоте у дубровачкијем водама послао је данас куријера са позивом да царска војска одма остави Боку. Света вјера, коју исповиједамо и која нас сједињава везама најачијема праве браће, љубав према заједничкој отаџбини, и сам интерес државне среће не допуштају ми су-

²⁾ Irtoria di Perasto, Viskovich, ct. 52.

мњати о снажној помоћи и одлучној вољи храброг народа црногорског, који својим повјерењем потпунијем одговара Вапшјем високијем заслугама, доказујући дјелима срдачну приврженост, која мора дати највећи отпор против општег непријатеља, рушитеља вјере и најсветијих нева друштвенијех. Силом дакле нашег пријатељства и нада, које сам зачео при срећном нашем састанку, узимљем слободу, да вас потакнем, да ступите у преписку о овој важној и хитној ствари са генералом бароном Бради, или ако устреба са најближијем војничкијем заповједником. Не остаје ми друго него да се ослоним на непорочну Вашу вјеру и да вјеру поклоним ономе поштењу, којијем сте се вазда одликовали. Ја остављам дакле војску Њ. Величанства, и ову и ону, која ће доћи, очинској и побожној бриви и мудријем савјетима В. Пресвјетлог Господства.“⁴⁾

Владика се одазвао овоме позиву, пославши одма 5000 Црногораца у помоћ Бокељима, који листом устадоше противу пријетеће опасности. Ербер пише: „Док су војници грозничавом радиношћу поправљали утврђења и нова подизали противу уласка непријатељског бродовља, Бокељи су одасвуда сакупљали храну, трошећи на ту сврху велике своте новаца; то је била племенита утакмица, у којој су се братимили сви друштвени елементи. Кад је Бради видео да је све направљено за рат, посла Brueys-у куријера са поруком, да не може рјеч одржати, јер да су га Бокељи затворили са свију страна“. Дакле је било уочи почетка непријатељства, али у то баш стигло журијери из Задра, са гласом, да је уговор мира

у Кампоформију потписан још 17 октобра, по ком уговору Истрија, Далмација и Бока Которска припадше Аустрији. Тако француско бродовље отплови пут Крфа.

У овом епизоду огледа се ауторитет Петра I. и врло лабав положај аустријске управе у Боки, кад је гроф Турн, како Ербер пише, *бојећи се од Црне Горе*, управио оно писмо владици; а ми знамо већ како је владика о њему мислио по оном поступку његовом у Будви прије мало дана. И да се покаже благодаран, гроф Турн је одма послао владици на дар једну кутију за бурмут са следећим писмом: „Пошто сте ви изволили послати одма своје Црногорце у помоћ овоме народу, ком су Французи формалном објавом пријетили, да ће с њим поступати као с непријатељем, нека ми допусти В. Пресвјетло Господство, да Вам могу у име Њ. Величанства изразити његово задовољство, подносећи Вам, као малу успомену, једну кутију од порфира, радњу једног славног умјетника, на којој је у мозајику израђен храм Сагласја у Риму, који символ потпуно одговара Вашој пажњи, укљученој нам овом приликом.“⁵⁾

Али ми знамо зашто је владика послао своју војску у Боку: он је још имао духовну власт над њом и он није дијелио нити могао дијелити своје вјерне Бокеље од Црногораца.

— наставиће се —

⁵⁾ Storia del Montenero, Milaković-Kaznačić, 160.

⁴⁾ Ербер, 85—87.

Одломак из историје културе

Организација

Од Стрoњина

Спољашња организација: патриархална, државна и међународна. — Унутрашња организација: друштвена и владина. — Друштвена: аристократија, тимократија и демократија. — Владина: монархија, конституција и република; свјетска и духовна власт.

— наставак —

Трећи слој патриархалне формације биће само као последица природног развоја браства уздуж и попријекo, у право постојство и у побочне линије.

Била би велика погрешка, кад би се на основу овога закључило, да се одсад друштво лако и брзо развија, да се браства природно и незадржљиво сједињавају у племена, племена у народе и т. д. Но ни најмање, све су ово представе, које припадају само сувреним погледима.

У историјским оваквим епохама лако се и природно образује и држи заједно само браство и то до оног времена, док је жив и јак његов старјешина, дјед и прајед. Но чим је њега нестане, — у заједници остају само она кољена, која имају природни коријен пред очима у пуној својој снази; за сва остала отвора се опширни простор неспоразума, спорова и отпадања.

Ово је управо и узрок, што се друштво у много мањој мјери развија у политичком свијету него у природном; напротив политички само се непрекидно распада, ушљед сталног отпадања једнијех брастава од других. Цијели вијекови пролазе у томе, да браства не само да живе засебно једно од другoга, него су и у свађи међу собом.

Тако у становника острва Тана, близу Нове Коледоније, свако браство сачињава потпуно засебну политичку јединицу. У Патагонаца браства су такође изолирана, и живи свако под влашћу свога старјешине а шта више у непрекидној су свађи међу собом.

Тотем, првенокожастих у сјеверно Америци садржи у себи од три до четрнаест породица и ово је потпуно независна цјелина. Готово то исто видимо у Ескимима и Караима, гдје се само у ратно вријеме браства уједине под влашћу једног заједничког вође. У црначког племена Кру ста-

рјешине, браства потпуно су независни један од другoга, и ако се по који пут уједине, то је једино ради одбране.

У Бурјата такве независне старјешине зову се *шајин*, они се ради спољашњих предузећа саједињавају у једну цјелину и на тај начин образују хорде.

У Киргиза и до данас свака њихова *кибитка* није ништа друго, него држава, дом Жене, дјеца, робови и уопште сва остала домаћа чељад овдје су подајници; отац или дјед јесте старјешина: *манаи*, суд, управа, закон и све потиче из њега самога. За то и пред сваком другом кибитком одговорно је лице за сву своју чељад само он једини — старјешина. Породични, браствени принципи овдје је све и сва; сваки гост, сваки странац, који је примљен под кров једне или друге кибитке, користи се пријемом и заштитом; али не друкчије, него под вилом привременог усиновљења исте кибитке. Да би се овоме дало видљивог знака, старјешина му уступа своју кћерку или жену, ступајући на тај начин с њим у крвно сродство.

У Кафара сваки син приграђује своју колибу уз очинску и то под један кров.

У Индији сва су села, већим дијелом, састављена из сродника и саграђена су такође под једним кровом. Једино је начело које их на тај начин спаја, по општем признању етнографа и правника јесте сродство; никакве друге могуће везе човек на овом ступњу не разумије а и не може разумјети. Сваку пак, која му се ма каквим начином поново натура, он хита обући је у форму сродства, па макар то било и фактивно. Човјек је без сродства у ово доба једнак дивљој звијерци; њега могу опљачкати и убити без икаквих последица. Пашче је њему много ближе и својније од странца. Из овог и потичу непрекидне свађе међу браствима. Најобичнији поводи ових свађа јесу пасишта и заробљеници. Киргизи н. пр. свађају се већином због пасишта. Туркмени — због заробљеника; ови последњи тргују са заробљеницима не само из Русије и Персије по шта више и са Туркменима из другијех брастава. Али макар колико да се је проужавала ова изузетна форма живота по браствима, она се морала рано или доцкан развити у неколико крупнијих јединица.

Пут, којим се је дошло до уједињења и до нових организација, као што се види из наведених примјера, био је већим дије-

лом, општа нужност брастава за одбрану или за нападај.

У почетку, ова уједињавања образовала су се само за вријеме и пошто би прошла потреба, поново су се распадала на своје сопствене дијелове; оно мало по мало или због опасности која се продужавала или честогњеног понављања или навике, или, што се је још чешће догађало, због насиља од стране једног брастава над осталим, привременим савези, снаже се, јачају и на крају крајева постају нове политичке јединице. Таква уједињавања брастава с браствима образују племе. На таквом ступњу организације налазе се Ирокези, Хуруни и други и до данас гдје се племе састоји погдјекад од 50 брастава. Бракство је постало од природног развића својих чланова док племе напротив садржи већи или мањи дио туђег елемента. Овај елемент бива или у виду заробљеника или онијех који су купљени или напошљетку у виду бјегунаца.

Племе није последња граница природног развића друштва, но народ, ма да се он ријетко организује сам по себи у једну цјелину. Историја нам даје само један једини примјер за израелски народ. Сви остали познати случајеви нијесу се могли извршити при сједињавању племена без вишег или мањег насиља. Тако је било у свијех патриархалних народа: Скита, Гада, Кимбра, Теутона, Хуна, Монгола и т. д. У наше вријеме таквим народима особито су богате равнице средње Азије. Калмики, Киргиз-Кајсаки, Монголи сви они внају своју генеалогiju, и у овоме не уступају ни најмање Грцима и Јеврејима.

Тако, н. пр. праотац Абак-Кирјејев био је Сари-Јусун у њега Абак, у Абака Киреј, а у Киреја 12 синова, они су праоци 12 племена народа Абак-Кирјејева. А да је слично стање претходило свима фазисима државног живота доказују остаци првог у свима последним. Зар су што друго н. пр. атинске фратрије и филе, фратриархи и филобазилејси; зар су што друго римске курије и трибе са својим курионима и трибунима, са својим особитим божанствима и културама, са својим празницима и гробовима и заједничким трпезама, него остаци од патриархалног живота.

Ко су то њихови Јони и Дори, њихови Тицији, Рамни и Лудери? шта то значи клањање Фигалда Фигалу, Вутада Вуту, Клаудија Клауду, Калпурнија Калпу и т. д. ако не успомене о браственом и

племенском животу, о животу патриархалном? Сва је ствар у томе, што све ово сачињава само релативну патриархалност, патриархалност, која је затим прешла к државном животу, која је у самом свом почетку била обухваћена државном атмосфером, која је због тога и учинила да ова претрпи многе промјене. Нама је одиста познато, да их је она одвећ рано почела осјећати на себи од стране Египта, Финиције, Мале Азије, као што ово доказују предања о Инаху, Кадму, Пелопеу и свима уопште туђим насељеницима. Као апсолутна патриархалност може бити призната само она, која је била у почетку историје, која је била прије сваке државне појаве, те због тога и није могла позајмити од ње ништа. А такво стање историје може се само тражити у оним мјестима и временима, и којим говоре предања Иранаца и Индуса, као и о њиховој властитој отаџбини, из које су се они иселили.

Једино становници аријске земље, оне знамените Еријене Вего, и једино њима слични могу бити признати као прави и чисти представници оне културе, која нас и до дандана занима и која је ево основана на односима — и ако не изузетно, а оно бар претежно — генетичким; она је спочетак била до-брачном затим брачном и, напоследак, посље — брачном. Овај је последњи, по господарству у њему побочних линија, умјесно назвати фратриархални. Ако је претпрошли период био породично-браствени, то овај биће народно-племенски због тога што је готово немогућно — тачно указати границе између племена и народа, као и између брастава и породице. Сва је суштина у томе, што социјалну јединицу овдје сачињава или племе, или народ. Старјепинство овдје постоји не само међу лицима и породицама, но такође међу браствима и племенима. Власт очинска старјешинска и праотачаска мало по мало претвара се у кнежевску.

Кад бисмо сву ову раскомадану слику три патриархална периода пожељели видјети у свој својој цјелини и конкретности, не бисмо љепшег примјера вашили од Тацитовој Германије. Ово ће, разумије се, бити патриархалност релативна. Но може се дати појам и о томе, каква је морала бити и апсолутна патриархалност. Што се овдје опажа? Не гледајући на сву ову релативност, ту се ипак сретају трагови најривобитнијег патриархалног стања, стања патриархалности. Трагови се виде у обичају наслеђства, по

коме имуће предази сину сестрином, некаку, а не синовима. Ту постоје такође породице, које јавно још чувају своју везу с браћом, и међу којима браћство сваке године дијели своје земље. Ту видимо такође и браћевне општине, које се инкорпорирају у сеоске општине, у *хау*. Сједињене неколико *хау* образују *ким*, племе тако су постала племена Фрига, Бруктера, Сикамбра, Седузија и т. д. и т. д. А напосљедак, мало по мало све ово улази у састав народа и образовали су се: Франци, Бургунди, Алемани, Англо-Сакси, Готи, и т. д. Успомена о овом *народном животу* а не државном, дуго је још трајала и у државном периоду; тако до саме династије Капета није постојало краља Француске, а био је само краљ франачки. За тим ако хоћемо да видимо ту исту патриархалност у њеном, тако рећи, попречном разреду, а не уздужном, то лепшег примјера у документалној историји не би нашли од јеврејског. Чистијег патриархалног принципа у државној средини не може се наћи.

Одмах за оним патриарсима библиским, по којима је дато и име свима сличним епохама, јавља се у народа израелског изабрани вођа, Мојсије. Вас је народ при њему раздијељен на 12 кољена по броју синова Израелљевих. На челу сваког кољена стоје, такође по избору, кнезови кољена. Свако кољено дијелило се на неколико братстава на челу сваког братства постоји изабрани вођа, ако нема природног више у животу.

Напосљетку, свако браћство садржи у себи по неколико породица са њиховим, у овом случају, природним старјешинама. Дванаест кољенских преставника, или кнежева, сачињавали су најближи Мојсију, круг његових саветника, савет народних старјешина.

Преставници 12 кољена, заједно с преставницима 58 братстава, сачињаваху савет седамдесеторице, који је био удаљењен од Мојсија и кога је он ређе сазивао, само ради врло важних послова.

Напослије преставници свијех породица сачињавају, тако звани у библији, народ израелски, који је изражавао своју вољу узвизима одобравања или неодобравања.

Свако кољено, а шта више и браћство у својим унутрашњим пословима било је потпуно независно, тако, да је понеко кољено ратовало на свој риск и страх.

Ево какав је положај ствари у патриархалности, по могућности, чистој. По слаје два таква њена модела, једног динамичног и другог — статичког, очи гледно, свако даље социјално умножавање, н. пр. сједињене и израелског народа са филистимљанским, или Франка с Галима, или Јелина са Пелазгима, не може се сматрати као природно и слободно умножавање, него може се само сматрати и као посљедица насиља и побједе, те с тога губи изглед патриархалне организације.

Размножавање до ступња народности, т. ј. друштва, које је и заборавило степене свога сродства, али које чува предања о јединству свога поријекла и ва које има доказе у јединству језика, јест посљедњи продукт патриархалне организације.

Становништва разних језика, која не разумију једно другога, престављају врло малу могућност да су постала од патриархалних уједињења, те се зато, већим дијелом, сматрају као продукт државног периода.

Културне прогресије престављају ништа мању постепеност и непримјетност од прогресија цивилизације. Због тога нема никаквог опипљивог прелаза између патриархата с једне стране, и државе с друге. Али поред свега тога држава на крају крајева добија физиономију, која се у многим разликује од патриархалне, тако да заиста образује нову формацију. Као карактеристика ове нове формације могу послужити ови примјери.

Прво, различити начин размножавања у објема формацијама. У претпошлој друштво (бино бива као продукт природног размножавања породице у браћства; братстава у племена; племена у народе. У државном периферу ово је размножавање обично плод вјештачког сједињења села са градовима и са свијема њиховима браћствима, племенима и народима. Вјештина је ова обично двострука: војничка или мирна, т. ј. или помоћу освајавања, или — уговора.

Због такве разлике природног и вјештачког начина размножавања добија се друго подјела: корпоративност и територијалност. У патриархатима, поглавито, фигурира лични састав становништва; у државном ова улога припада територији.

Треће, надмашна класификација је становништва у првом случају уздужна: по браћствима, племенима и кољенима; у

другом — попречна, по кастама, стаљежима и професијама.

Четврто, карактер становништва патриархалног изузетно је сеоски; међутим територија државна не може се замислити без градова.

У селима су становници ваада у већем или мањем сродству; у градовима пак становници су ваада мјешавина из различитих околних села.

Пето, врховна власт у првом случају оснива се на позитивном или фиктивном сродству са потчињеним; у другом — на позитивном или фиктивном њеном признавању.

Поред тога у самој овој власти постоји једино елемент административни, и ријетко — судски; у другом случају к њима се придружује такође и законодавни.

Ево заједничких црта оне формације, коју морамо одредити као одјелите слојеве које су већ имали, или још могу имати мјеста у историји.

Прије, него што ово учинимо, треба показати до каквог је степена неопажљив сам прелаз из патриархата у државни живот. А да се ово покаже не може се наћи лепшега примјера но што је Кина.

Кина је таква црта амфибија у култури, као и у цивилизацији. Тамо је она била свршетак фетишизма и претеча, политеизма; овдје је она свршетак патриархата и почетак државе. Ово је потпуни Јанус, једно лице кога је окренуто назад, а друго напријед. Ово је народ — држава или држава — народ. Он је још народ, због тога, што је постао од природног размножавања породице, како то показују многобројни примјери и истраживања; али је он већ и држава, што доказује опширно сједињење села и градова и опширно размножавање мирно и војничко. И обратно она је већ, очигледно, држава; но ова се држава и до данас продајућа рачунати као потомство само сто породица, гдје се неће да зна за више од сто породичних презимена, забрањујући брак међу овим фамилијама, као бајати међу блиским сродницима, откуда је велика тешкоћа за ступање у брак.

Ово је друштво највише од свијех територијалних уједињења, за које је знала историја; а међутим, оно је сачувало карактер чисто корпоративни; ово је први апогее организаторске способности и природног размножавања. Класификација у оваком друштву одавно је престала бити родослов-

на, али се она није замијенила ни до данас стаљешком ни кастичком. У организацији владе давно се је образовала сложена и многобројна бирократија, а међутим, она продужава играти улогу праоца и патриарха, пошто се сваки старији мандарин сматра као отац млађег, а сваки млађи — син старијег. У особи богдыхана одавно је саздана власт деспотска, власт која је основана искључиво на њеном признавању; а међутим, она се и до данас квалификује као власт оца и матере свога народа. Једном ријечју, сва су стварна својства патриархалности изгубила своје мјесто; али се све оне брижљиво подржавају у виду жиних и енергично дјелствујућих фикција. Ма како да су близу овом типу: Јапан, Перу и Мексика, али су они оставили Кину иза себе, јер су и они више државе, него што је она. На тај начин ма какав био хронолошки однос Кине к осталим старим државама, али његова културна старина, савијена с њима, не подлеже никаквом спору. Ово је несумњиви, и закашњели међу њима, остатак из оне културне формације, о којој је говорено раније и од кога је остао у историји овај једини мумифицирани траг.

Сва остала стара друштва сви остали њени савременици припадају већ к оној формацији, чијој историји мислимо сада приступити. Сви су они могли имати и заиста су имали, свој властити, свој релативни вијек патриархалности; али сви су га они такође, рано или доцка наживјели и ступили у форму чисто државног периода. Најзад неосјетљивост прелаза из патриархата у државни живот одређује се својством свијех опште органских прелаза. У једном односу организам се показује нов, а већ у другом он се може показати још као стари, тако да овдје никад нема мјеста свеопћност знакова, но само већем дијелу од њих.

Као што је у патриархату први ступањ његове степеннице агамија, анархија и патриархалност, тако прва државна форма није ништа друго до врховни град. Село се безусловно претпоставља, прије државе; али врховни над неколиким селима — а тијем прије, над неколиким градовима — град јест појам истовјетни држави. Ово је до таквог степена истинито, јер првобитни назив града и државе био је један и исти, као н. пр. у Грца *πολις*. Град престава виши степен социјалности од села, због тога што сједињава више туђих елемената, него ли село. На основу тога градови се не потчињавају

селима, већ напротив села градовима. Али врло је важна та околност, што у цијелом старом вијеку држава није никад могла удаљити се одвећ далеко од овог свог градског типа. Почињући од Индије на истоку и до Рима на западу, све су оне, у току цијелога свoga живота остале вјерне своје градском поријеклу.

Индија, на пр. ваза је остала у старици само као један географски термин; у политичком смислу она је престављала цијелу масу независних малих градских држава.

Ријетко се догађало, да су се двије или три овакве државе слијевале у једну; Њихов пак владалац од раце постајао је магараца. Ова уједињавања ријетко су била стална и дуговјечна. Египат је тек успио извршити ово уједињење дванаест својих држава при крају своје историје; у току ове претпрошле; ове државе нијесу биле ништа друго до градске државе.

Иран и Сирија били су сцена непрекидног појављивања и нестајања градских држава. У самој јужној Сирији рачунало се 70. У једном натпису говори се о 23 пара сириска, који су се представили пред побједиоцем Саламансором. Јасно је, каква су морала бити ова царства по обиму. Мала Азија такође сва је била састављена од таквих минијатурних држава.

Сваки град у Финицији био је особито царство. Грчка је била цијели мравињак од држава. Државе у Лацијуму, у Етрурији и у Самнијуму биле су ти исти градови и ништа више. И ако се је ма гдје догодило уједињење неколиких или многих таквих држава у једно, све су оне биле прво недуговјечне као асирско-вавилонско мидиско или персијско, друго; што је много важније, они су вазада престављали својину једног града. Таква је држава била и сама римска империја. Не обраћајући пажње на 120.000.000 становништва, управа је над њима припадала само једном Риму и сва ова пространа држава носила је име своје престонице. Једном ријечју, Рим је једнако означавао и град Рим, и сву рамску државу. До каквог је степена град сачувао, у старо доба, карактер државни, види се из тога, што у то вријеме није било ни једног града, који није имао своје бедеме, своја утврђења; ово је био знак, да је он раније или доцније живио државним животом. С друге стране, свака држава, па ма како да се је увећала, вазада је сачувала назив оног града који је извршио

ово увећавање. Ни феничанске, ни грчке државе није никад било; али су биле државе: тирска, сидонска, атинска, спартанска, коринтека и т. д. Поред свега тога, ова првашња неспособност за крупне државне организације иде све даље умањујући се, с истока на запад. И ако персијско уједињење није проживјело више од два столећа; и ако македонско није надживјело ни један нараштај, ипак је римско у највишем свом обиму проживјело 500 година, премда је и било громадније од свијех пређашњијех. И тако при крају старога вијека државно-организаторска способност човјечанства знатно је порасла, кад се узме у обзир каква је била у почетку тог истог вијека. Она је порасла у толико, да је била кадра дати прво државно уједињење, које је у неколико слично највишем патриархалном, — кинешком.

Као год што је Кина била скуп многијех првашњих патриархата, тако је исто био Рим скуп првашњих држава, ма да у неку руку и мање. Али ово посљедње уједињење било је и много теже, због тога што је било заосновано на сасвим другог основи принципа, — не природног, већ потпуно вјештачког, и то не својих, но најразличитијих туђих елемената.

На крају крајева не би било неправилно закључити, да је стара држава по својој спољашњој организацији остала вјерна својој постанку и вазада је остала по својој суштини градска, муниципална. Секундарна је државна формација ова у којој ми живимо. Овдје, разумије се, не може бити ријечи о оним државама, које припадају претпрошлој или шта више претпрошлим формацијама, као н. пр.: Кина патриархалној; Индија, Јапан, Персија, — муниципалној и т. д. па ни о онјем, тако исто које су се поред свега тога и образовале у нашој формацији али се налазе у добу претпрошле као н. пр. Турска. Под именом секундарног периода треба разумјети само оне државе, које су преживљеле првашњу државну форму и ступиле у другу — нову. Такви су само два узастопна слоја, који су познати под именом европског и американског, од којих први је старији и источнији, а други је новији и западнији. Остављајући на страну у свима овим државама не само њихове патриархалне перiode (до почетка средњег вијека), но и њихове муниципалне периоде (средњи вијек), ми ћемо се зауставити само пред оним, што буде у овој формацији по суштини ново.

Новости ове одмах почињу при крају средњег вијека и у почетку новог. Све ове државе разликују се по суштини од старих, што у њих градови не господаре један над другим, него цијеле пацијоналности. Свака нова држава није ништа друго него потчињење једној националности, која господари свијема осталијема, исто се налазе на њеној територији. У средњем вијеку муниципални принцип био је познат и у Европи, а особито у Италији, Германији и Нидерландима; но при свршетку средњег вијека свуда се већ сбражује нека централна област, нека националност, која господари тако, да и карактеристику овом господству даје она, а не неки град.

Ни једна од нових држава не зове се по имену престонице; не постоји државе париске, лондонске, бечке, а има и одавно постоје: држава француска, англо саксонска, аустријска и т. д. Утврђени су градови врло ријетка појава, а не свеопште правило. Због овога нова држава вазда превазилази по обиму стару. Што је у старо доба било стајним и што редовно није испадало за руком т. ј. сједињење многих градова, данас је то најобичнија појава.

Римски тип државе, који је за старо вријеме био новост и велики *chef-d'oeuvre* политичке вјештине, у наше вријеме, постао је обичан и нормалан, као што то показују примјери енглеске владавине, руске и сјеверо-американске. Међутим, овај покрет није се ни изблизу завршио. Напротив, садашње многи милионе државе све још теже к увећавању, што доказује паниберизам, паниталијанизам, панскандинавизам, пангерманизам, панславизам. И у свима овим случајевима идеалом служи уједињење не разноплемених градова, већ уједињење једне или друге раскомадане народности.

Малим државама у наше вријеме тешко је опстати; а ако се оне и држе, то само благодарећи различитим околностима, благодарећи супарништву ових посљедњих међу собом. Једном ријечју, нове су државе по сравању са старим градским, без сумње обласне националне.

Национализам је, као што је познато, душа савремене државе; тако исто све животна борба у њој је, борба народа. Ако је ово овакв, организаторека способност у овој формацији далеко се је више развила од претпрошле, не искључујући ни римску ни по квантитету ни по квалитету. По квалитету, због тога што је наша фор-

мација способна дати на крају крајева такву државну агломерацију, која ће бити једнака по обиму кинешкој.

По квалитету због тога што ће овака агломерација бити основана на вишем принципу и са вишим степеном политичке вјештине него пређашње, и то на идеји цијеле владине области, а не једног града; на идеји цијеле националности, потпуно у политичком смислу.

Но при таквим погодбама претпрошле историје, идућа државна формација биће не господство националности, но господство цијелијех раса, и то не над неколиким областима, него над цијелим континентима или дјеловима свијета. Овдје предстоји господство културних раса, над културним, као садашње господство јевропских раса над азијатским расама.

Природни свршетак овога развића може бити само један: сједињење општечовјечанско, цијелог свијета у потпуном смислу ријечи космополитско.

У овом периоду мораће изгубити свој значај не само националне особине, него и особине појединих раса, а добиће га само човјечанска универсалност.

Таки ће бити посљедњи и највиши слој културне формације. Он ће, по свој прилици, такође имати своје степене и слојеве; али већ сад предвиђети их било би одвећ ризично. Мађутим, општа карактеристика цијеле ове формације у свој њеној цијели, осим особитих изузетака, не изгледа тако сасвим неприступна. Она би била неприступна само онда, кад не би имала никакве прошлости.

Прошлости је непозната само апсолутна међународност; што се тиче релативне, она има своју историју и то врло дугачку као и сви остали случајеви.

На основу ове историје ми ћемо извести закључак о њеној будућности, па макар то било и без особитих појединости. Међународна организација није сасвим једно велико очекивање, један далеки идеал. Она је савремена не само држави него и сваком патриархату. Довољно је сјетити се свијех патријалхалних фаза, да се вјерује, е су и тамо морали постојати односи, међупородични, међубраствени и међународни.

Међудруштвеност није ништа самостално, која би за се требала особитог мјеста и особитог времена; она постоји свуда, гдје су се појавиле ма какве људске групе. Она постоји међу њима и, шта више, у

временима матриархалности, агамије и анархије. Нека су то напосљетку свађе међу људским заједницама, али су оне поред свега тога садржина међу социјалне историје.

Што се пак тиче друге двије епохе патриархалности, то се овдје већ описују позитивни знаци, правилних међу друштвених одношаја. Макар како да су разједињена обично браства и племена, ма како непријатељски да су они расположени један према другом и премда је исето свога браства ближе и својније од туђинца, ипак поред свега тога и међу њима се појављују такве појаве, које их почињу везивати, н. пр. опште вјеровање и опште светиње. Ево онај једини пут, помоћу кога се људи могу у то вријеме састајати мирно, и то је једино неутрално земљиште на коме се они могу састајати без свађе. Такво религиозно средиште, н. пр. за арапска племена био је камен, хаба, гдје су се вјерујући сусједи скупљали ради поклоњења. У Друида таква свештена средишта били су свети дубови и гајеви. У Индијанаца оваква средишта била су Бенарес и Елора; за грчке градове амфикициони, у италијанских — свештене игре п. т. д. Познато је такође, да су се око таквих светилишта, као око средишта, гдје се је скупљало највише људства — уређивали мирни трговачки одношаји, који су се временом претворили у сталне периодичне сајмове. На тај начин, с једне стране светилишта, с друге сјајмови — били су полазна тачка међу друштвених одношаја. Ова њена почетна фаза, која је својствена цијелој патриархалној култури, назива се међународношћу амфикионијском. Карактеристика је ове међународности у томе, што су међународна зближавања врло ријетка и ефемерна, тако да се свако овакво сједињавање брзо и распадало. Ова су зближавања произвољна и мирна, што је за нас врло важно запамтити.

Међу државама, па ма каквој формацији оне припадале, међународна веза добија сасвим други изглед. У старој држави, и све што даље на исток идемо, ти међународни одношаји готово сасвим не постоје, као у Кинеза и Индијанаца. Међу државама предње Азије, премда су мирна одношаји врло ријетки, али су за то ратни многобројнији, због чега постају једна или друга међународна превласт, као н. пр. египатска за вријеме Сезостриса, аспреко-вавилонска за вријеме многих царева, персиска за вријеме Кира.

Још даље на западу ми видимо међународна трећа још живља; али његов карактер остао је исти, у Грка је добила назив хегемоније. Македонска хегемонија прва је успјела да свеже, и ако привремено, такве међународне антијезе, као што су Азија и Европа. Напосљетку, Рим, који је био центар све старе међународне системе није дошао до овога друкчије, но помоћу своје хегемоније. У новим државама опет ова међународност подржавала се помоћу превлађивања једне државе над другом; такве су хегемоније Карла Великог, Инокентија III, Карла V и Наполеона Великог. Све су ове хегемоније изашле из романске расе. У данашње вријеме такав је значај хегемоније, која је изашла из германског племена. Такав ће бити значај, по свој прилици, и сваке друге будуће хегемоније. Сувремене државе одвећ су још проникнуте националном изузетношћу, да попусте у корист универсалности и да уклоне супарништво међу собом. Дух хегемоније остаје због тога као једино средство да се подржи идеја међународне цјелине и јединства. Док посебне државе постоје, све дотле, не гледећи ни на какав идеал политичке равнотеже, факти преовлађивања неизбјежни су, као што је неизбјежан и дух супарништва. А због тога и будућа држава, па ма које расе била неће бити у стању да се уклони од ове природне посљедице. Све што се може очекивати од држава раса. биће само једино то, што ће политичке хегемоније све мање и мање злоупотребљавати своју превласт; али је факт хегемоније неуклонљив. Због тога државна фаза међународности може се квалификовати као хегемонска. У њој је то карактеристично што она ствара насилну међународност, војничку, чега није било у међународности патриархалној. Стара је хегемонија вада била изузетна, т. ј. свака држава, која је имала хегемонију благодарем одсуству савеза и коалиција, није имала супарника, због чега је, разумије се, много и злоупотребљавала свој положај.

Ово је био, тако рећи, међународни монархизам, хегемонија деспотска. Нова организација међународности, захваљујући своме идеалу политичких равнотежа, својим коалицијама, које су направљене противу сваке хегемоније, постигла је заиста неко ограничење ове хегемоније, неко уздржавање сваке међународне превласти и улива. Ово је, тако рећи, хегемонија ограничења,

конституциона; ограничавајућу улогу овдје врше велике државе. Ако овај исти процес допре до формације раса, то по свој прилици овдје ће бити ограничење сваке хегемоније општим и заједничким силама не само помоћу великих, но и средњих и малих држава, т. ј. хегемонија као бајачи републиканска. С овим се исцрпљује историја релативне међународности, и почиње историја апсолутне, т. ј. оне, која се још није појавила и која може бити само као предмет досјетака. Поред свега тога не треба очајавати барем у толико, да се обилежи њен општи сидует.

За ово може послужити историја једне релативне међународности и то грчке. Као што смо видјели, свјетска историја понавља онај исти процес, који је Грчка преживјела у минијатури. Тако су се амфитиони замијенили хегемонијама, а хегемоније савезима, т. ј. поново добровољним и поново мирним међународним асоцијацијама, као што су били н. пр. савези ахејски и етолски. Ако општа историја понови и овај трећи корак, као што је поновила два прва, то апсолутна међународност биће савезна или федеративна. Ово је све, на што се може имати смјелости да се предскаже. Само нам остаје да к овоме додамо о моменту прелаза из државног периода у међународни. Тешко се је уздржати од мисли, да ће овај прелаз бити так неосјетљив, као и криза међу патриархатом и државом. На граници између двије нове формације треба свакојако претпоставити нешто аналог о кинешкој култури, гдје би било толико међудржавнијех одношаја колико и међународнијех. Другим ријечима, на овом новом прагу треба претпоставити космополитичне државе, прије него што се испуни велико очекивање о једном пастиру и једном стаду.

— наставиће се —

С руског Дан.

Књижевност

Поглед на данашњу француску књижевност, од Дра Јована Скерлића. *Нови Сад, штамарија српске књижевне Братке М. Поповића. 1902. Стр. 40. осмине. Цијена?*

Како вели сам писац, Књижевни Одбор Матице Српске учинио му је ласкаву

понуду да напише за „Летопис“ „извјештај или студију о стању француске књижевности у почетку XX вијека.“ И завета г. Скерлић написао је врло лијепо и ако кратки поглед на данашњу француску књижевност.

Књижица чиј натпис исписасмо отштампана је из „Летописа“ Матице Српске: подијељена је на неколико дијелова. Прво је *увод*; за тим *I. поезија*, *II роман*, *III драма*, *IV књижевна критика*, *V историја* и *VI закључак*.

Говорећи у уводу о француској књижевности из прве половине XIX вијека за њу вели да је била испуњена пobjедaма и владом идеализма и романтизма. Објашњава шта се подразумевало под романтизмом тада, а шта доцније око 1830 г. шта пак данас. Данас се под романтизмом има разумјети: извјештачено лажно одушевљење и конвенционална поезија. А Фагеова је дефиниција скоро најтачнија: „Романтизам је превага у књижевним дјелима осјетљивости и маште над разумом и посматрањем.“ По том износи јасно и очевидно разлоге зашто је романтизам однио пobjеду, а као један од најважнијих је сама супротност његова према дотадашњем главном књижевном правцу класицизму. Даље износи, како се је једна књижевна школа, укус једнога доба ствара увијек са својим позитивним и негативним особинама, по њему је то реакција према дотадашњем а потреба за нешто ново и друкчије. „Цијела историја књижевности није ништа друго до клађење једне шеталице с лијева на десно, прилив и одлив критичизма и сентименталности, превласти разума и осјећања.“ По том општем закону и романтизам је морао ишчезнути с дневнога реда. Око 1850 година он је већ припадао прошлости. Јавља се нови дух, сад научан, практичан, скептичан — материјалистичан — *реалистички*.

Мјесто дотадањих романтичних драма Виктора Игоа у којима су се пртали људи из прошлијех дана, људи са изузетним особинама душе, долази новија друштвена комедија у књижевности, износи нам типове из савремене средине са осредњим особинама; у романима узима се за углед енглески роман XVIII вијека, који износи пред читаоце обичан грађански живот, који иде још даље, постаје хладан, безличан, уводи научне методе и посматрања и поставља себи за циљ само оно што је *истинито*; на супрот роману дотле осјећајном, испуњеном велики-

јем страстима, необичнијем доживљајима, а уз то манио лиричним, и који је гледао да представи само оно што је *лијепо*. Поезија страсна и топла, која је у љубави и „њеним пароксизмима“ увиђала све и сва није више узбудљива, на против уздржана је „везе строфе и ваја стихове“, у студеној нам форми оцјева ишчезле људе, прошле цивилизације и напаја се резултатима науке и философије. Тако је исто и историја добила нови карактер, мјесто дотадашње њене простране синтезе, сад имамо ситне анализе, а мјесто смјелих уопштавања и директног оживљавања прошлости, дошле су учене и савјесно рађене монографије.

И противу реализма јавља се реакција, реакција коју је сам реализам створио својом претјераношћу, једностраношћу и искључивошћу, то је једно; друго пак, млади нови нараштај хтио је да се одвоји од старог, хтио је да створи и нешто ново, а није трпио гуторотво старијих. Већ око 1885. могло се опазити да се нешто ново јавља. И последњих петнаест година XIX вијека испуњене су промјенама ублажавањима натурализма и позитивизма и неразговјетним подмлађивањем идеализма.

У I дијелу *Поезија*, писац нам је изнио представнике прве половине XIX вијека, највеће pjesнике која има Француска то су имена: Виктора Иго, Ламартина, Алфреда де Вина-а, Алфреда де Маса.

Заиста је с правом речено да је прошли деветнаести вијек био најсјајнији pjesнички вијек у историји француске књижевности.

За другу половину вели, и ако се не може по сјајности мјерити са првом, али је ипак била веома плодна давши доста pjesника од вриједности као: Сили Придома, Леконт де Лила, Бодосла, Баввила, Копе-а Верлена и цијелу парнасовску школу.

Битна одлика парнасовске школе је реализам и научни дух, хоће да нам представи што тачније и што изразитије спољни свијет, људе које оцјева. Одбацује страсност и лиризам романтичне школе, усваја хладноћу сухопарност неузбудљивост; не тежи да се допадне љепотом мисли и љепотом pjesникове душе, но савршенством облика и изразом. Циљ јој је умјетност ради умјетности или како јој је рекао чувени критичар, Леметр „умјетност ради пластичнога лијепог“.

Ма да ова школа већ припада историји најзнаменитије њено дјело *Трофеји*

које је написао Жозе Мари де Ердије изишло је 1893. Писац је његов за тридесет година дао свега неколико стотина сонета, што се сматра као нешто најсавршеније од сад рађено. У његовим се радовима опажа равнодушност, безличност, потпуно савршен, сјајан облик; као прави представник парнасовске школе води строгог рачуна о етнографским и археолошким појединостима. Трофеји Ередијеви сматрају се као образац цијеле парнасовске школе.

Дошла је симболистичка школа коју су у почетку јако нападали; она је по мишљењу г. Скерлића ипак у једном погледу имала право и представљала је један стваран напредак. Њени представници: Пол Верлен и Анри де Реније прибавили су јој право да се о њој говори. Представници симболистичке школе, управ њени оснивачи су: Стеван Маларме и Пол Верлен. Обојица су у почетку припадали парнасовцима, и ако је први проглашен као краљ нове школе, његова поезија далеко изостаје иза поезије Верленове. Талентирани симболисти, који се с пуним правом могу назвати pjesници били би на првом мјесту послеје поменутијех: Анри де Реније, Албер Симен и Фернан Грег, и други.

Од млађих pjesника Сен Жорж де Буедие основао је *натурализам*, враћане ка природи; и ако је као и сви основачи претендиозан, pjesничка му се вредност не да одрећи. Од врло младих pjesника на које се велика нада полаже ваља споменути: Морис Магра који је својом збирком *Цјесма људи*, задобио опште признање.

Роман је за последњих тридесет година у француској књижевности био најомиљенији и најпространији књижевни рад, и дошао је до врхунца и по квалитету и по квантитету.

Натуралистички правац у роману има свог најглавијег представника у Емилу Золи, а он му је био и теоретичар. Ма да је теоретик натурализма, није био апсолутан натуралист; у њега се опажа увијек по гдје што од романтизма, што је и сам признавао. Око 1880 год. утицај Золин био је свемоћан, роман је постао искључиво натуралистички и Зола је сматран од млађих радника као месија нове књижевности. У ово доба највиђенији је ђак ове школе Гиј де Мопасан, чистокрвни натуралиста без и мало примеса романтизма.

Нови дух времена, природна еволуција и нове прилике тражиле су нову књижевност. Натуралистичка школа хтјела је многострани и сложене живот да укалупи, да постане догматична а тијем је спутавала и сузжавала умјетност. Осим тога, представљајући живот у најнижим његовим облицима, представљајући људску природу што је у њој најбруталније и најодвратније, а занемаривала све оно што је добро, морала је неминовно доживјети реакцију. У колико је превласт школе натуралистичке опадала, у толико је јачао роман унутрашњег живота и социални роман. Осјетила се потреба да се изрази један моралан идеал, и да се створи један правац у животу. Док су се натуралисти занимали „физиолошким човјеком“, односима човјека са његовом средином, догле нови роман обраћа особиту пажњу на борбу која се врши у дубини људске савјести, на оно што је најинтимније и најособеније свакоме човјеку.

У посљедње се доба јавља код свијех писаца и младих и старих и код идеалиста и код натуралиста изјесан социални смјер. Као да нестаје оне подвојености мисли и акције и да се живот и књижевност спајају у једну складну цјелину. Крај деветнајестог вијека, како вели г. Скерлић, наличи веома много на крај XVIII вијека. „Као и онда тако и данас све друштвене уредбе и војске и власт и суд и школа и финансија и вјера и својина све је подвргнуто општој критици.“

У III дијелу писац говори о француској *Драми* и о фазама кроз које је иста пролазила. Доба 1850—1830 сматра се као једно од најејајнијих у историји француске драме. Реализам су у драми почели уносити Александар Дима син и Емил Ожије. Посао те врсте није био лак и у почетку је нашао на велике препреке. И ако нова школа није потпуно била нова, ни независна од старе, ипак се ударило јако противу конвенционалне Скрибове драме. И као у сваком почетку било је недостатака невјештине а и без успјеха за прво вријеме; што није било успјеха, није тешко погодити пошто су представници старе школе водили очајничку борбу да угуше младу школу и утицај странијех школа на француску књижевност.

Доде, Зола, Гонкури и ако су писали драме, али они су по струци романијери и њихова дјела изостајају из дјела

Сардуа, Жоржа Онеа. Нова драма налази правог свог представника тек у Анриу Беку, и он се ставља на чело новој школи. Год. 1887. ствара се *Téâtre Libre*, Слободно Позориште. Оснивач му је Антоан, један забачени чиновник у париској комп. гаса. Главна му је идеја била да се натуралистичке идеје представе на натуралистички начин, т. ј. да буде што мање конвенционалног начина, а да је што вјерније и реалистичније. Утицај овог позоришта није само био у игри но и у декорацијама. Хтјело се с драмом да се прилично одговара натуралистичком роману. *Téâtre Libre* и ако није могао потпуно продријети, ипак је учинио несумњиву корист, успио је да игра глумца буде што природнија, учинио је позорницу реалистичнијом; њмје је унесено више живота, упроштена је интрига задао се тежак или смртан ударац драмској конвенционалности.

Много је писаца нашло моћне потпоре у *Téâtre Libre*, који би иначе без тога остали закопано благо, од свијета непажени, и то је једна од великијех његовијех заслуга.

У посљедње вријеме поред социјалне и психолошке комедије јавила су се нека дјела по којима би се закључило, рекао би, да се стара драма подмлађује. По њима се види да су написана умјешно, богати и звучним стихом, реторским стилом. Но конвенционалисти не одсуствују, док је одсуство сваке психологије и илузије живота.

Четврти дио, као што смо у почетку, напоменули износи нам *Књижевну Критику*, и њене представнике. Посљедњих 20 године протекли су у непрекидној борби између догматичне и импресионалистичке критике.

Представници догматичне критике јесу Тен и Фердинанд Бринетиер. Код првога се опажа склоност к упроштавању, покушавао је да примијени чисто научне методе на проучавању човјека и његовијех идеја. И ако су му теореме застарјеле за данас, биће увијек интересантне, често дубоке и генијалне. Бринетиер је помоћу еволуционистичке философије, која води у релативизам дошао до догматизма. Бринетиер вјерује у један тип љепоте, у традицију, у превласт општег разума над личнијем. За њега књижевно дјело вриједи по општим истинама и своме моралном замашају а не никако по начину како писац види и како ствар износи.

Емил Фаге и ако не припада догматичној школи али се при свем том с њом слаже, будући се поглавито на разум ослања. Од импресионалиста се разликује, што никад не описује своју осјетљивост. С друге стране он је, као што вели писац, ван књижевних формула.

Представници импресионалистичке школе, — која критику сматра као умјетност више, но као науку и која суди књижевна дјела са гледишта својих осјећања и утисака — јесу двије сјајне појаве у критици Жил Леметр и Анатол Франс.

Леметр се сматра као најбољи француски критичар; у проучавању књижевних дјела уноси неколико скептицизма; одбацује сваки морализам и догматизам. Стил му је књижеван и ако није ни мало китњаст. Дух ипак, лијеп и проничан, а fine и њежне осјетљивости.

Анатол Франс мање је радио од Леметра и он је противан свакоме начелу, а разум му је суверенитет. Модерна естетика за њ је систематизација софизама. „Једини судија за њега је срце које се никад не vara и у књизи налази оно што хоће да нађе.“

Писац даје преимућство импресионалистичкој критици, наводећи разлог, што није аподиктична, што је далеко скромнија, што она почиње посматрањем и описивањем и што припрема грађу за будућу научну експерименталну критику.

Историја у француској књижевности, носи национални карактер живописна, рјечита, са сврхом да оживљава прошла доба и покољења, да васпитава сувременике и да их поучава. Промјенама које су се дешавале и она је подлегла; тако се је и она под утицајем позитивизма у науци и реализма у књижевности почела мијењати; престаје бити умјетност и тежи да се што више приближи науци. Ограничава се само на факта у извјесном тренутку: безлична је без симпатија и антипатија, и без икакве наміјере да непосредно утиче.

Представници те нове школе историјске јесу двије генијалне личности: Ренан и Тен. Док су романтички представници Шатабријан, Огистен Тиери и велики историк Мишеле.

Ренан је у својим дјелима волио уносити оно што је сложено и суптилно и таква питања гдје је сам могао правити хипотезе. И ако се трудио да буде што тачнији, ипак је уносио сувише своје особености. Његов *Исус Христос*, — који је

изазвао велику буру противу писца и учинио му да уступи с универзитетске катедре — то је сушти Ренан, благ, скептичан и ироничан. Ренан воли легенде и остаје умјетник, стила глатка, течна, мека и завођљива.

Тен је за се мислио да је непристрасан, но ипак је човјек са предубјеђењима и предрасудама. Он супротно Жан Жак Русо-у држи да је човјек по природи рђав, низак. По начелима је конзервативан; вели за демократију да је то распад, апархија — враћање у варварство; на што му се писац ставља на супрот, тврдећи, да је демократија постала сталан облик модернијех друштава, и да је њен развитац, развитац културе.

И Тен и Ренан великим дијелом припадали су умјетности. Већ Фистел де Куланж представља научну и објективну историју. За њ важе извори из прве руке. За њ је довољно да само излаже факта. Као истински научник он мисли да наука има само један циљ — истину. Службени патриотизам за њ не само што не постоји, но он мисли да није достојан једног озбиљног и савјесног радника.

Од залазних историка писац нам спомиње чувеног професора на Сорбони одличног и савјесног радника Лависа. Сматра се као један од духовитијех вођа млађијем нараштајима. Олар професор на Сорбони најбољи, познавалац револуције он је оборио многе Тенове теорије.

У *Завршетку*, писац вели да је он изнио само кратки биланс онога што XIX вијек, на крају оставља својем наследику, и скромно се вајка како ће његов рад по свој прилици имати својих несигурних и непотпуних страна, пошто није могуће ни распознавати ни судити своје сувременике јер им се сувише близу. Непотпуни је пак јер није говорено: о политичарима о филозофима, о моралистама, о говорницима па ни о писцима мемоара и путописа.

По њему би биле општа карактеристика француске књижевности овога доба „извјесне склоност ка *аном.ји*.“ „Школе су ишчезле, за сто п десет година био је класицизам, двадесет година владао је романтизам, дошла је парнасowska школа, па натурализам, најзад симболизам, али све су прошле као што све на земљи пролази. Данас нема више ни једне школе која би владала над осталијема. Књижевне формуле нестају, не пише се више по ре-

лепту ни по калупу, да се задовоље прои-
зволни захтеви једне догматичне естетике.“

По овоме кратком, али ваљаноме „погледу на данашњу француску књижев-
ност“ види се да је писац марљиво проу-
чио њене најбоље представнике, дубоко се
заронио и неуморно радио док је овако
систематски изнио развој и историју фран-
цуске књижевности; по овоме се види и да
је добар познавалац исте и да оперише поу-
зданим знањем, дајући здраво уопштавање
и ако по мало субјективно. И заиста Књи-
жевни Одбор Матице Српске није се по-
грешно адресирао, што је понуду за овај
песао повјерио г. Скерлићу.

Цетиње

Мир. М—ић

Библиографија

Састанак и договор српских главара
у Кучима 1614. год. ради устанка на Тур-
ке. Прилог критици извора за историју
српског народа од Јована Н. Томића. Бе-
оград. Штампано у државној штампарији
краљевине Србије 1901. Страна 87 на осми-
ни. Цена 2 50 дина.

Језикова настава у служби општег
образовања, од д-ра Јосифа Перкмана, —
посрбио Момчило Иванић. Београд. Штам-
пано у држ. штампарији краљ. Србије 1901.
Цијена 1 динар или 1 круна. Страна 70
на осмини.

Књижевне билешке

Стјечај за награду из књижног
фонда арх. Нићифора Дучића за г. 2902.

Према завјештању оснивачеу да се
из прихода његова књижевног фонда сваке
године награђују „расправе или моногра-
фије или цијела дјела из српске историје,
географије и етнографије у опште (сдр-
жина списа не може бити политичке при-
роде)“, а на основу правила о овој задуж-
бини, одбор који њоме рукује расписује
овај стечај за награду најбољег списа:

1. И ове године наградиће се најбо-
љи спис из области наука обухваћених
првом групом, т. ј. из српске историје, по-
литичке или војничке или црквене.

2. Величина је награде за ову го-
дину хиљаду (1000) динара у сребру.

3. Спис треба да изнесе најмање шест
штампаних табака средње осмине.

4. Награђени спис је својина пишеца,
али се мора штампати у оном облику, у
ком га одбор за награду буде одобрио, и
у оноликом броју примјерака, колики нај-
мање одбор буде одредио. Писцу ће се на-
града издати кад поднесе Академији 50
наштампаних примјерака награђеног списа.

5. На натписном листу награђеног
списа стајаће „Наградила задужбина арх.
Нићифора Дучића,“ а испод тога слика
завјештачева.

6. Непримљени рукописи не враћају
се писцима.

7. Писци који желе да им спис буде
награђен из овог фонда треба да их по-
шаљу Српској Краљ. Академији најдаље
до краја децембра ове године.

8. Списи се могу слати и под пише-
вим именом и без тога; а у овом другом
случају писац је дужан ставити знак на
спису и исти такав на завоју затвореног
писама у коме ће бити име његово.

9. Штампани списи не могу се под-
носити за награду.

Биоград, 12. марта 1902.

О д б о р за Дучићеву задужбину.

Косово. Др. Никола Ђоркић, окружни
физик у Неготину (Србија), јавља да ће
ускоро дати у штампу *прву књигу* своје
епикеје о боју на Косову, која ће се звати
„Косово“ и о чијем је плану писац — како
сам у огласу вели — смишљао и распоред
јој удешавао читаве двије деценије. — Ова
прва књига, која ће представљати заокру-
гљену цјелину, изнијеће 15 штамп. табака
велике осмине, а цијена јој је 3 круне и
писац се обраћа људима од књиге у цијелом
Српству, да му се одазову претплатом, коју
треба слати њему у Неготин. — Скупљачи
ће имати као награду на десет претплат-
ника једну књигу.

ИСПРАВКЕ

У XII свесци овог листа од прошле године,
на страни 391., а у савету „Његошу“, погрешно
је штампан стих „Па сувама Горског Вјенца цвјетје“
и треба: „Па сувама Горског Вјенца цвјетје“

У овој свесци на страни 61., у другом ступцу,
а у редовима 7. и 20., бројежи овдо, стоји *Алмет*
мјесто *Алдор*.

Уређује Књижевни Одбор:

Д-р Л. Томазовић, Живко Драговић, Д. Гашало, Мирко Мијушковић и Саво П. Вулетић.

Neeta